

НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ НАУК УКРАЇНИ
ІНСТИТУТ ГЕОГРАФІЇ

МОЗГОВИЙ Артем Анатолійович

УДК 911.375.1(477)

**КОНФЛІКТОГЕННІСТЬ ТА ЗБАЛАНСОВАНІСТЬ
МІСЬКОГО РОЗВИТКУ В УКРАЇНІ**

11.00.02 – економічна та соціальна географія

Автореферат

дисертації на здобуття наукового ступеня

доктора географічних наук

Київ – 2018

Дисертацією є рукопис

Робота виконана в Інституті географії Національної академії наук України

Науковий
консультант:

доктор географічних наук, професор,
академік НАН України
Руденко Леонід Григорович,
Інститут географії НАН України,
директор

Офіційні опоненти:

доктор географічних наук, професор,
академік Української академії архітектури
Нудельман Володимир Ілліч,
Київський національний університет будівництва
і архітектури, професор кафедри міського
будівництва

доктор економічних наук, професор,
академік НАПН України, заслужений діяч науки
і техніки України

Олійник Ярослав Богданович,
Київський національний університет імені Тараса
Шевченка, декан географічного факультету

доктор географічних наук, професор,
Барановський Микола Олександрович
Ніжинський державний університет імені Миколи
Гоголя, завідувач кафедри географії

Захист відбудеться 14 листопада 2018 р. о 14:00 год. на засіданні спеціалізованої вченої ради Д 26.163.01 Інституту географії НАН України за адресою: 01030, м. Київ, вул. Володимирська, 44.

З дисертацією можна ознайомитись у бібліотеці Інституту географії НАН України за адресою: м. Київ, вул. Володимирська, 44.

Автореферат розісланий 04 жовтня 2018 р.

Вчений секретар
спеціалізованої вченої ради,
кандидат географічних наук

С.О. Санталова

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність теми дослідження. Розвиток людської цивілізації характеризується нині загостренням проблем у взаємодії суспільства і природи. Збалансованість економічної, соціальної та екологічної складових розвитку суспільства все ще лишається недосяжною метою як для більшості національних урядів, так і для планети загалом. У багатьох галузях економіки, сферах суспільного життя та регіонах світу людство не тільки не наблизилось до реалізації парадигми сталого розвитку¹, а навіть навпаки – опинилося в колі більшого числа ризиків, насамперед екологічних і соціальних. Яскравим підтвердженням тому є доля Паризької угоди щодо регулювання заходів зі зменшення викидів діоксиду вуглецю з 2020 року (UNFCCC), реалізація котрої після виходу з неї держави з найпотужнішою економікою світу лишається під великим питанням.

Суперечність між постійно зростаючими потребами суспільства і стійкістю природних комплексів географічної оболонки вже давно набула гостроти конфлікту. Сьогоднішня промовисто демонструє нам, що без докорінного вирішення у найближчі десятиліття конфліктів в ланцюзі «суспільство» – «технологія» – «природа» подальший цивілізаційний поступ людства є значною мірою загрозеним.

Географія як наука-інтегратор, що здатна досліджувати і природу, і населення, і господарство в комплексі, здавна працює над методологією дослідження такого явища, як конфлікт. Безперечно, у процесі дослідження конфліктів виникають труднощі, зумовлені природою цього явища, в першу чергу викликані динамічністю конфліктів. Адже перцептивно конфлікт є, радше, «часовим», а ніж «просторовим» об'єктом дослідження. Проте, узагальнивши й залучивши пізнавальний досвід усього розмаїття географічних напрямів (наприклад, регіональної, історичної та політичної географії), вважаємо, що ці гносеологічні труднощі мають бути подолані.

Оскільки конфлікти між різними територіальними системами в географічній оболонці відбуваються постійно, вони можуть розглядатися географами як один із видів зв'язку між досліджуваними системами. З таких міркувань належність конфліктів до об'єктно-предметного поля географії є беззаперечною. Різним аспектам дослідження розвитку та взаємодії суспільно-територіальних систем було присвячено роботи таких вітчизняних вчених: М.О. Барановського, Ю.М. Білокося, Д.І. Богорада, І.О. Горленко, І.В. Гукалової, В.В. Загороднього, С.І. Іщука, С.А. Лісовського, К.В. Мезенцева, В.П. Нагірної, В.І. Нудельмана, Я.Б. Олійника, Ю.М. Палехи, М.М. Паламарчука, Г.П. Підгрушного, М.Д. Пістуна, Ю.І. Пітюренка, Л.Г. Руденка, О.Г. Топчієва, М.І. Фацевського, О.І. Шаблія, Б.П. Яценка та ін.

¹ Протягом багатьох років в Україні відбувались дискусії щодо адекватності перекладу і розуміння поняття «сталий розвиток». Автор є прихильником наукового поняття «збалансований розвиток» (див. публікації Л.Г. Руденка, С.А. Лісовського та ін.). Водночас, термін «сталий розвиток» вживається нами тут і далі як офіційно визнаний на рівні національного законодавства і закріплений «Стратегією сталого розвитку “Україна-2020”».

Упродовж історії людської цивілізації процес суспільного розвитку супроводжувався суперечностями, часто переходячи в їх гостру форму – конфлікти. Саме тому онтологія конфлікту здавна цікавила фахівців різного профілю, наприклад, філософів, а також психологів, соціологів, політологів, культурологів і представників багатьох інших гуманітарних галузей знань.

Необхідно зазначити, що перші спроби філософського осмислення природи конфлікту було зроблено ще за античних часів – Арістотелем, Гераклітом, Платоном, Полібієм та ін. мислителями античності. Пізніше – Гоббсом Т., Гумпловичем Л., Дарвіном Ч., Локком Дж., Мак'явеллі Н., Мальтусом Т.-Р., Смітом А., Тардом Г. та деякими ін. До філософських досліджень конфлікту належать праці Дарендорфа Р., Козера Л., Льюїса Д., Міллза Ч., Рапопорта А., Тернера Дж., Тоффлера Е., Фукуями Ф. та ін.

Потрібно також звернути увагу на дослідження авторів в окремих галузях, результати яких можливо застосовувати для аналізу конфліктної взаємодії територіальних систем, зокрема йдеться про темпоральну логіку (А. Пріор, А. Пнуелі), теорію хаосу (Е. Лоренц), теорію мереж (М. Хесс), теорію ігор (Дж. фон Нейман, Дж. Неш) та ін. Окремої уваги заслуговують погляди на конфлікт фахівців з прагматіалектики (Ф. ван Емерен, Р. Грутендорст) та нелінійної діалектики (М. Фейгенбаум, О. Ленфорд). Також у цій роботі було враховано результати, отримані під час прикладних та фундаментальних наукових досліджень, що здійснюються в Центрі дослідження міських конфліктів (The Centre for Urban Conflicts Research) та Інституті Санта-Фе (Santa Fe Institute).

Серед російських дослідників та авторів пострадянського простору конфліктологічній проблематиці посвячено праці таких авторів як Блінов А.Л., Єремєєв О.П., Зайцев Д.В., Івін О.А., Івлєв Ю.В., Ішмуратов А.Т., Навроцький В.В., Петров ВВ., Титов ВД., Фін В.К., Хоменко І.В. та ін.

Певна предметна роз'єднаність і різнорідність наукового знання про причини й природу конфліктів, а також загрозливе підвищення їхньої гостроти і згубності наслідків для життя людей та рівноваги природних комплексів, викликали необхідність в узагальненні та систематизації знання про конфлікт.

Нині конфліктологічна проблематика охоплює широке коло теоретичних і прикладних питань, дослідження яких ґрунтується на таких концептах і фундаментальних наукових категоріях, як «система», «розвиток» і «простір». Географічна наука має розвинений методичний апарат для дослідження вищенаведених категорій, природно, що і конфлікт може бути глибоко вивчений пізнавальними засобами географії. Географічні дослідження конфліктів нині не обмежуються лише сферами регіональної, історичної, чи політичної географії або геополітики. Дедалі більшої актуальності набуває вивчення конфліктів у галузі природокористування, удосконалюються способи їх картографування.

Для подальшого розвитку людської цивілізації найважливішою серед форм територіальної організації суспільства є місто, тому що саме міста є центрами соціально-економічної активності, зокрема інноваційної. Водночас

місто є яскравим прикладом суспільно-територіальної системи, що концентрує безліч гетерогенних конфліктів у своїх межах та на прилеглих територіях. Особливо гостро питання міських конфліктів постають в реаліях сучасної України, що потребує швидкого реформування в багатьох сферах суспільного життя на тлі зовнішньої агресії. Тому суспільно-географічне дослідження конфліктної взаємодії в містах є надзвичайно важливим і актуальним.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами.

Дослідження виконано в рамках науково-дослідних робіт, що здійснювались в Інституті географії НАН України: «Економічний, соціальний, екологічний розвиток регіонів України в умовах трансформаційних процесів» (номер державної реєстрації 0105U000807), «Потенційні екологічні та соціальні наслідки міжнародної економічної інтеграції України та її регіонів» (номер державної реєстрації 0108U001143), «Суспільно-географічна оцінка змін в регіональному природокористуванні в Україні» (номер державної реєстрації 0111U000049), «Стан екологічної безпеки Київського Придніпров'я: суспільно-географічний аспект» (номер державної реєстрації 0112U001661), «Обґрунтування першочергових заходів до проекту Національного плану дій щодо переходу України до сталого розвитку (стабілізаційний етап – заходи усього періоду) за цілями соціогуманітарного вектора розвитку» (номер державної реєстрації 0114U002809); «Визначення та аналіз економіко-демографічних умов, які впливають на розміщення перспективних майданчиків під будівництво енергоблоків нових атомних електростанцій» (номер державної реєстрації 0110U002442).

Також дисертаційне дослідження ґрунтується на матеріалах міжнародних проектів, що виконувались за участі автора: українсько-французького проекту «Міські простори і мережі» (спільний науковий проект НАН України та Національного центру наукових досліджень Франції (CNRS)) (2012–2014 рр.); українсько-словацьких дослідницьких проектів, що реалізуються в рамках Угоди про наукове співробітництво між Національною академією наук України та Словацькою академією наук «Просторові відмінності в сільських і міських регіонах України та Словаччини: оцінка збалансованості розвитку та якості життя» (2014–2016 рр.) і «Спільні підходи в оцінюванні просторового розвитку України і Словаччини» (2017–2019 рр.); українсько-угорських дослідницьких проектів, що реалізуються в рамках Угоди про наукове співробітництво між Національною академією наук України і Угорською академією наук «Соціально-економічна трансформація урбанізованих та сільських територій регіонів Угорщини і України у постсоціалістичний період» (2013–2015 рр.) та «Регіональні процеси і глобальні виклики в Україні та Угорщині після кризи 2008 року» (2016–2018 рр.). У роботі використано матеріали, що було отримано автором під час стажування, в рамках програми Німецької служби з академічних обмінів (DAAD) «Підтримка демократії в Україні» (проект «Громадянське суспільство та міське планування у співпраці – німецько-українська рефлексія» (“ZiviPlanUrbAn”)) (липень 2015 р., м. Лейпциг, ФРН).

Мета і завдання дослідження. Метою роботи є розроблення методології суспільно-географічного дослідження конфліктів в міському розвитку.

При здійсненні дослідження було визначено такі завдання:

- Узагальнити попередній досвід вивчення конфліктів в складних відкритих системах.
- Обґрунтувати методологічні принципи дослідження конфліктів в суспільно-територіальних системах.
- Уточнити з суспільно-географічних позицій зміст основних понять, що характеризують конфліктну взаємодію територіальних систем: «конфліктна ситуація», «конфліктоген», «конфлікт», «конфліктність» та визначити поняття «конфліктогенність міського розвитку».
- Здійснити систематизацію міських конфліктів.
- Визначити суперечності територіального, демографічного, функціонального і соціально-економічного міського розвитку в Україні.
- Розробити і апробувати на рівні великих міст України методіку суспільно-географічного дослідження конфліктогенності міського розвитку.
- Обґрунтувати основні напрями збалансованого розвитку великих міст України з врахуванням конфліктогенності міського розвитку.

Об'єкт дослідження – місто як складна відкрита суспільно-територіальна система.

Предмет дослідження – суперечності та конфлікти міського розвитку в Україні.

Методи дослідження. Серед методів, котрі було застосовано при здійсненні цього дослідження основними є такі:

– загальнонаукові (філософські) методи пізнання: *аналізу і синтезу* (при формулюванні змісту основних категорій і понять дослідження); *дедуктивний* (при виведенні окремих положень щодо міських конфліктів з загальних конфліктологічних уявлень про конфлікт); *індуктивний* (при узагальненні даних щодо конфліктності в містах); *аналогії* (при перенесенні наукових уявлень про структуру й динаміку одного типу конфлікту на інший); *абстрагування* (для переходу від конкретного до абстрактного з метою географічного витлумачення конфлікту); *систематизації* (застосовувався на всіх етапах дослідження для групування, класифікації та типізації об'єктів і процесів) та ін.;

– спеціальні (кокретно-наукові) географічні методи: *описово-географічний* (для фіксації суттєвих характеристик територіальних систем та асоційованих з ними конфліктів на дескриптивному етапі дослідження); *порівняльно-географічний* (для виявлення спільних і відмінних рис між досліджуваними містами за певними параметрами розвитку), *історико-географічний* (для вивчення виникнення, становлення і територіального поширення конфліктів), *картографічний* (для візуалізації проміжних результатів дослідження та виявлення геопросторових закономірностей конфліктогенності міського розвитку). Також в цьому дослідженні було застосовано методи інших галузей знань: статистики (*індексний метод*,

інтерполяції та екстраполяції, кореляційний та факторний аналіз, для пошуку взаємозалежностей між параметрами міського розвитку та його конфліктогенністю) та соціології (контент-аналіз для визначення рівня конфліктності в великих містах України) та ін.

При обробці статистичних даних і картографуванні одержаних результатів використовувалось програмне забезпечення: ArcGIS, Microsoft Excel, Statistica.

Інформаційну основу дослідження склали дані Державної служби статистики України, Міністерства регіонального розвитку, будівництва та житлово-комунального господарства України, Міністерства екології та природних ресурсів України, Асоціації міст України, ПРООН, Transparency International Україна та інших міжнародних організацій та програм, результати досліджень неурядових громадських організацій, а також результати власних польових досліджень автора.

Наукова новизна одержаних результатів.

У дисертації розроблено методологію суспільно-географічного дослідження конфліктогенності міського розвитку, зокрема *вперше*:

- Визначено поняття «конфлікт» з позицій взаємодії територіальних систем і простежено роль конфліктів як передумови їхнього розвитку.
- Обґрунтовано видову структуру розвитку міста як складної відкритої суспільно-територіальної системи.
- Здійснено аналіз суперечностей міського розвитку в Україні з суспільно-географічних позицій.
- Обґрунтовано поняття «конфліктогенність міського розвитку».
- Розроблено комплекс індексів, що характеризують конфліктогенність міського розвитку в Україні.
- Запропоновано і апробовано авторську методику дослідження конфліктогенності міського розвитку на рівні великих міст України.
- Обґрунтовано напрями збалансованого (сталого) розвитку великих міст України з врахуванням конфліктогенності їхнього розвитку.

Удосконалено:

- Поняття «збалансований (сталий) міський розвиток».
- Концепцію реструктуризації міського простору.
- Систематику конфліктів.
- Підходи до врегулювання конфліктів в містах.

Дістали подальшого розвитку:

- Існуючі розробки щодо структури й динаміки міських конфліктів.
- Імплементация «Цілей сталого розвитку 2030» в Україні та їх врахування в розвитку міст.

Практичне значення отриманих результатів. Результати і методичні розробки, що були отримані під час дослідження, можуть бути використані органами влади (Міністерство регіонального розвитку, будівництва та житлово-комунального господарства України і Міністерство екології та природних

ресурсів України) при імplementації в Україні принципів сталого розвитку населених пунктів. Зокрема авторські рекомендації було враховано Київською міською державною адміністрацією при розробці нової редакції «Стратегії розвитку міста Києва до 2025 року». Окремі наукові положення та практичні результати, що було отримано в дослідженні, впроваджено в діяльності Українського державного науково-дослідного інституту проектування міст «Діпромісто» імені Ю.М. Білоконя (довідка № ГІС-2317 від 02.10.2018 р.).

Результати дослідження також впроваджено в навчальний процес Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова при викладанні магістерських курсів «Геоконфліктологія» та «Методологія наукових досліджень в географії» (довідка № 07-10/1028 від 25.06.2018 р.).

Особистий внесок здобувача. Дисертаційна робота є самостійною науковою працею автора. Наукові положення, висновки і рекомендації, представлені в роботі, сформульовано автором особисто. Використані положення інших авторів мають відповідні посилання. З наукових праць, що були видрукувані в співавторстві, в дисертації використано лише результати і положення, що належать особисто автору.

Апробація результатів дисертаційного дослідження. Основні положення та результати досліджень були викладені та представлені на численних наукових форумах різного рівня, зокрема на таких: Міжнародній конференції під егідою Міжнародного географічного союзу «Територіальна ідентичність та геополітика», 18–23 вересня 2011 р., Київ-Сімферополь; 32-му Міжнародному географічному конгресі «Ближче до Землі», 26–30 серпня 2012 р., м. Кельн (ФРН); Міжнародній конференції «Сталий розвиток-2013», 6–11 червня 2013 р., м. Варна (Болгарія); IV-му Європейському географічному конгресі, 5–7 вересня 2013, м. Рим (Італія); семінарах у рамках проекту «Громадські зобов'язання та процеси спільного планування у розвитку міст “ZiviPlanUrbAn”», липень 2015 р., м. Лейпциг (ФРН), м. Київ (Україна); 33-му Міжнародному географічному конгресі «Формування наших гармонійних світів», 21–25 серпня 2016 р., м. Пекін (КНР).

Публікації. Основні результати досліджень за темою дисертації видрукувано в 65 наукових працях, у яких особисто автору належить 29,3 авт.арк. Серед них: 5 колективних монографій (5,5 авт.арк.), 20 статей опубліковано у наукових фахових виданнях України (10,2 авт.арк.), 4 статті – у наукових періодичних виданнях інших держав (1,9 авт.арк.), 6 – статей у інших наукових виданнях (обсягом 4,2 авт.арк.) та 30 тез і матеріалів наукових форумів різного рівня (обсягом 7,5 авт.арк.).

Структура та обсяг роботи. Дисертаційна робота складається зі вступу, чотирьох розділів, висновків, списку використаних джерел та додатків. Основну частину дисертації викладено на 316 сторінках друкованого тексту. Робота містить 18 таблиць, 19 рисунків і картосхем та 6 додатків. Список використаних джерел налічує 410 найменувань, з яких 180 – іноземними мовами.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ ДИСЕРТАЦІЙНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ

У першому розділі дисертації «**Методологія дослідження конфліктної взаємодії територіальних систем**» визначено конфлікт як предмет географічного дослідження, різновид взаємодії між територіальними системами і важливий чинник у розвитку територіальних систем.

Від початку конфліктологічних студій була помітною певна фрагментарність і частковість цих досліджень, т.я. жодна з запропонованих конфліктологічних концепцій не здатна охопити весь спектр проявів конфлікту. Нині різноманіття теорій конфлікту представлене такими основними напрямками: теорія класового конфлікту (Р. Дарендорфа); теорія конфлікту в організаціях (В. Мастенбрук, Л. Понді); теорія міжнародного конфлікту (Р. Арон); теорія еліт і політичного конфлікту (Ч. Міллз); теорія групової динаміки і соціального конфлікту (Л. Козер); системна теорія конфлікту (А. Рапопорт); неомарксистські теорії (Дж. Ремер, Дж. Коен, Е. Райт); хвильова концепція розвитку суспільства (Е. Тоффлер) концепція патримоніалізму (Ф. Фукуяма); загальна теорія конфлікту (К. Фінк); інтегральна теорія конфлікту (Дж. Тернер) та інші. Показово, що процес формування нових підходів у вивченні конфліктів є неупинним.

Аналіз джерел з теми засвідчив, що два основні напрями досліджень конфлікту – вивчення конфлікту в цілому та дослідження його окремих аспектів, є ще надто відокремленими. Досі не систематизовано методи та пізнавальні засоби, які можуть бути застосовані при аналізі конфлікту; не з'ясовано, яким чином вони можуть бути співвіднесені між собою та яке значення вони мають для розуміння конфлікту як явища. На нашу думку, заповнення цих лакун є необхідною передумовою на шляху створення єдиної теорії конфлікту.

Серед усієї множини визначень конфлікту, що зустрічаються в сучасній науковій літературі, найбільш прийнятним для потреб цього дослідження було обрано таке: *конфлікт – це прояв протидії двох або більше суб'єктів, а іноді процесів, що претендують на зумовлений ними стан дійсності*. На нашу думку, таке означення конфлікту повною мірою відповідає методології географічних досліджень.

У науковому середовищі актуальним було і є питання дослідження конфліктної взаємодії в процесі розвитку територіальних систем. Нового поштовху до розв'язання цієї проблеми було надано наприкінці ХХ ст., коли замість внутрішньосупільних суперечностей на перший план вийшли суперечності взаємодії суспільства і природи, що стали загальновідомі як «глобальні проблеми людства». Завдяки такій «зміні фокуса» наукових пошуків до вивчення природи і перебігу конфліктів долучилися і науки природничого циклу. Своє місце в дослідженні конфліктів посіла і географія.

Отже, наукова інвентаризація конфліктів здійснюється переважно для географічної оболонки в цілому, що вимагає досить тривалого часу, а ,отже, цей процес не завершений донині. Такий стан речей можна пояснити інертністю

еволюції панівних наукових поглядів і схарактеризувати так: за суперечностями глобального характеру конфлікт лишався непоміченим. Ще однією причиною повільного входження конфлікту до предметного поля географії можна назвати тривале становлення в суспільній свідомості нової парадигми взаємодії суспільства і природи. Йдеться про концепцію сталого (збалансованого) економічного, соціального і екологічного розвитку, формування якої відбулось ще наприкінці ХХ століття, проте й досі в суспільстві точаться гострі дискусії щодо реалістичності її імплементації як на глобальному так і національному рівнях.

Встановлено, що конфліктологічні дослідження на прикладі географічних об'єктів, спершу розпочались в межах окремих суспільно-географічних напрямів (політична географія, соціальна географія, етногеографія та ін.). Це пояснюється тим, що першочергово відбулось конфліктологічне «займання» тих географічних напрямів, котрі мають предметні «точки перетину» з соціально-гуманітарними науками, де вже тривалий час розвивались подібні дослідження.

Порівнявши положення найпоширеніших географічних теорій та концепцій (вчення про геосистеми, територіальні системи) про цілісні множини взаємопов'язаних і взаємодіючих в географічному просторі компонентів, було з'ясовано, що цим утворенням властиві різноманітні внутрішні та зовнішні зв'язки. У цьому дослідженні ми розуміємо зв'язок як співвідношення між компонентами системи, що засноване на взаємозалежності і взаємообумовленості. Внутрішні зв'язки підтримують цілісність системи, а зовнішні – її стійкість. Територіальним системам притаманні такі основні типи зв'язків: *генетичні, ієрархічні, функціональні, речовинно-енергетичні, інформаційні* та ін. Кожен з типів зв'язків характеризується спрямованістю, інтенсивністю і темпоральністю. На нашу думку, експлікація конфлікту з позицій географічної науки полягає в тому, що в *територіальних системах виникає суперечність між процесами функціонування і розвитку*. Адже існує тісний взаємозв'язок між функціонуванням і розвитком: функціонування забезпечує систему ресурсами, необхідними для розвитку, в той же час, саме розвиток дозволяє системі функціонувати більш ефективно.

Отже, функціонування системи необхідне з точки зору поточного виживання і ресурсного забезпечення, а розвиток необхідний для довгострокового розширеного самовідтворення системи. Логічним вираженням цієї суперечності є складне судження з відношенням еквівалентності: система не може розвиватись не функціонуючи, як і не може функціонувати не розвиваючись ($A \rightarrow B \equiv B \rightarrow A$). Досягши точки біфуркації (точки зміни усталеного режиму роботи системи), процеси функціонування і розвитку стають гостро суперечливими. Ця визначальна суперечність знаходить свій прояв у перелічених вище зв'язках і, загострюючись, призводить до конфлікту і, відповідно, переходу системи на якісно новий рівень, або ж її зникненню.

Можемо виснувати, що найбільш істотним джерелом процесу розвитку територіальних систем є конфлікти і суперечності, що до них призводять.

Однак, необхідно враховувати, що більшість суперечностей в територіальних системах не мають наслідком виникнення конфліктів, адже зовнішнім ентропійним впливам і суперечностям протистоїть адаптація системи, в той час як внутрішні суперечності часто нівелюються власне функціонуванням системи. Тому помилково вважати конфлікт прямим і єдиним наслідком суперечностей в територіальних системах. Проте саме конфлікт, як варіативний наслідок суперечностей, викликає стрибкоподібні революційні зміни в системах.

Також в процесі узагальнення географічних знань про конфлікт було обґрунтовано, що суспільно-географічне дослідження конфліктів має базуватись на таких *методологічних принципах*: *хорологічному, цілісності, динамічності, саморозвитку, хронологічному* та ін.

Оцінюючи розвиненість географічних досліджень конфліктів, стає очевидним, що найбільшого розвитку тема конфліктів набула в політичній географії та геополітиці, де вона активно опрацьовується протягом кількох десятиліть. Дедалі більшої актуальності набувають географічні дослідження конфліктів у галузі природокористування – через призму оцінювання наслідків взаємодії суспільства і природи. Аксиомою є те, що при природокористуванні завжди виникає конфліктна ситуація. Вона знаходить свій вияв у різних аспектах: економічних, соціальних і, особливо, екологічних. Проте вивчення різних сторін конфліктної взаємодії об'єктів у географічному просторі представниками згаданих напрямків здійснюється, головним чином, на рівні значних територій та ареальних форм просторової організації, в той час як конфліктам в масштабах окремих поселень або їх груп, на нашу думку, не приділено належної уваги.

Здійснений аналіз попередніх досліджень та отримані результати, дозволили визначити, що конфлікти є не тільки наслідком динамічного розвитку суспільно-територіальних систем, а й необхідною його передумовою. Саме економічні, соціальні та екологічні конфлікти, що виникають у процесі функціонування суспільно-територіальних систем, спонукають до пошуку можливостей і мобілізації ресурсів подальшого розвитку таких систем з урахуванням їх впливу.

На нашу думку, на часі формування окремого комплексного напрямку географічних досліджень – *геоконфліктології*, що вивчає конфліктну взаємодію суспільно-територіальних і природно-територіальних систем. Методологія геоконфліктології ґрунтується на системно-структурному підході, сукупності загальнонаукових і спеціальних принципів й комплексі емпіричних та теоретичних методів дослідження. Комплексний характер цієї наукової галузі впливає з її широкого предметного поля, що охоплює природу, населення і господарство територій, на яких розвивається певний конфлікт. Міждисциплінарний характер геоконфліктології визначається її методичним апаратом, а саме: залученням окрім спеціальногеографічних, методів і прийомів дослідження інших наукових напрямів (соціології, психології, синергетики, топології, комбінаторики та ін.).

У другому розділі дисертації «**Міський розвиток та його суперечності**» розкрито поняття «міського розвитку», його видову структуру; схарактеризовано основні суперечності міського розвитку в Україні; обґрунтовано систематизацію міських конфліктів.

У вітчизняній суспільній географії в якості загального означення системних об'єктів найчастіше використовується поняття «суспільно-територіальна система», що об'єднує виробничі, соціальні, населенські та природні елементи. Як природно-територіальні, так і суспільно-територіальні системи не можливі поза «місцем». Територіальність є однією з найважливіших ознак подібних утворень.

Хоча сучасне місто є, радше, дискретною формою територіальної організації суспільства, однак воно теж складається з окремих територіальних частин (підсистем), а також є територіальною складовою масштабніших географічних об'єктів. Елементом суспільно-територіальної системи міста притаманні такі територіальні параметри, як різний ступінь доступності, територіальна конфігурація, територіальна концентрація та ін. Вочевидь, що ці параметри істотно впливають на розвиток конкретного міського поселення.

У цьому дослідженні використано такий понятійно-ієрархічний ряд: «простір» – «географічний простір» – «міський простір». У сучасній українській географічній науці під *геопростором*, за визначенням О.Г. Топчієва, розуміють множину географічних об'єктів, які мають своє місцеположення та множину відношень між ними. Географічний простір (геопростір) ми розглядаємо як підпростір фізичного простору. У свою чергу, міський простір є складовою геопростору. Категорія геопростору виповнена значним числом понять, термінів та причиново-наслідкових зв'язків. Географічні об'єкти, як територіальні системи, мають неабиякий потенціал розкриття змісту цих базових наукових категорій. Яскравим прикладом такої територіальної системи може слугувати місто.

Очевидним є те, що за своєю природою та характером функціонування місто має системний характер. Серед численних ознак складної системи головними є відкритість такої системи, її здатність до саморозвитку та самоорганізації. Усі ці риси притаманні системі міста: по-перше, місто завжди було і є відкритою системою, фактично «системою в системі» – в системі поселень; по-друге, будь-якому місту властиві саморозвиток й самоорганізація, так як саморозвиток закладено в самій сутності міста. Місто як «рушій прогресу» не можна уявити статичним, воно розвивається і впливає на прилеглі території. Саморозвиток конкретного міста зумовлюється як внутрішніми чинниками, так і зовнішніми впливами, котрі можна розглядати як прояви саморозвитку систем поселень, радше, систем розселення вищого рівня (регіональних, національних). Тому дуже важко дослідити загальноміські процеси і визначити напрями розвитку міста, чи навіть категорії міст, не врахувавши системності їх існування. Для поглибленого вивчення міської суспільно-територіальної системи важливо дефініціювати і розкрити таку категорію як «міський розвиток».

Отже, *міський розвиток – це незворотні і спрямовані зміни суспільно-територіальної організації міського простору*. Цей процес супроводжується постійною зміною екологічних властивостей компонентів природи і трансформацією поселенської мережі, що викликана зростанням чисельності міських мешканців та переміщенням сільського населення в міста з подальшою істотною зміною способу і умов його життя.

Так, *незворотність* змін міського простору характеризує функціонування міської системи, тобто циклічну і динамічну роботу функцій міста. Визначення набору функцій міста, на нашу думку, відповідно до логіки розвитку, повинно проходити певні стадії, що властиві складним системам. Пояснення незворотності змін як риси міського розвитку має певні застереження. З історичної географії достеменно відомі приклади «перетворення» міських поселень на сільські, тобто прикладів деградації міського середовища і це може свідчити, на перший погляд, про певну «зворотність» міського розвитку. Хибність такого пояснення полягає в тому, що перехід населеного пункту з категорії «міст» до категорії «сіл» свідчить, насправді, не про зворотність розвитку, а, навпаки, підтверджує його – розвитку – незворотність. Адже розвитку міста, як і для будь-якої складної територіальної системи, є властивою еволюційна стадійність: міста зароджуються, зростають, досягають розквіту, занепадають й, з рештою, зникають. Тобто перетворення міста на село є констатацією «смерті» міста. При цьому населений пункт «за інерцією» може ще деякий час зберігати за собою адміністративний статус міста, хоча його мешканці вже поколіннями ведуть руральний спосіб життя. Ця проблема – якісного розмежування міського і сільського середовищ – лишається ще доволі слабо розкритою в сучасній науці.

На нашу думку, *міське середовище – це сукупність умов існування людини в міському просторі, поєднання територіальних, економічних, політичних, соціальних, духовних та ін. умов, що впливає на життєдіяльність містян*. Елементи міського середовища можуть бути як антропогенного, так і природного походження. Міське середовище, справляє визначальний вплив на формування умов, рівня і стилю життя містян, тому можемо констатувати існування прямого зв'язку між якістю міського середовища та якістю життя населення. Середовище конкретного міста характеризується унікальністю і може мати цінність не тільки для його мешканців, але й для світової культурної спадщини. Тому питання збереження середовища багатьох історичних міст постає з новою гостротою в часи глобалізації та бурхливого розвитку міжнародного туризму.

Важливою рисою міського розвитку є також *спрямованість* змін суспільно-територіальної системи. Спрямованість визначає єдність розвитку міста, що надає йому рис внутрішньої взаємозалежності – траєкторії міського розвитку. Напрямок змін суспільно-територіальної системи міста, як правило, пов'язаний з ускладненням структури його господарства, збільшенням масштабів його економічного, соціального та екологічного впливу на прилеглу територію, появою нових елементів структури і функцій.

Саме у зв'язку з простеженням спрямованості розвитку певного міста найчастіше можна зіткнутись з оцінювальними судженнями окремих фахівців та громадськості щодо розвитку міста, йдеться про основні його тенденції – прогрес і регрес. Прогресивний розвиток міст, тобто напрям розвитку від «гіршого» до «кращого», досить тривалий історичний час був «наріжним каменем» міського управління й міської політики в Європі. Через планетарне поширення європейського універсалізму загальна теорія прогресу і прогресивності міста була поширена на глобальному рівні. Проте з другої половини ХХ ст., коли негативні наслідки урбанізації, індустріалізації та інтернаціоналізації світового господарства стали очевидними, теорія прогресу стала піддаватись жорсткій критиці з боку громадськості. Нині «прогресивність» всього міського не є вже такою беззаперечною. Усе більшої поширеності серед науковців набуває альтернативний теорії прогресу ймовірніший підхід в розумінні цивілізаційного розвитку людства.

З'ясовано, що процес міського розвитку має внутрішню видову структуру. Зокрема в результаті аналізу існуючих підходів до виділення елементів міського середовища, природи та організації суб'єктів, що взаємодіють в міському просторі, було виділено основні *види міського розвитку*, а саме: *територіальний, демографічний, соціально-економічний та функціональний розвиток*. Кожен з перелічених видів міського розвитку має ресурсну основу і суб'єктів, що його здійснюють. Серед видів міського розвитку існує взаємодія, в процесі якої неминуче виникають суперечності і конфлікти між пріоритетами подальшого розвитку. До прикладу, цілі соціально-економічного розвитку можуть прямо суперечити пріоритетам територіального, а перспективні функції можуть не відповідати темпам демографічного розвитку міста.

У процесі вивчення суперечностей міського розвитку в Україні було виявлено, що існуюча в Україні ієрархія поселень, котра є результатом чинного адміністративно-територіального устрою, не відбиває об'єктивно існуючих структурно-функціональні рівнів в системах розселення й не відповідає фактичним наслідкам урбанізаційних процесів. Змагальність серед міських поселень за адміністративно вищий рівень підпорядкування є похідною стану територіального управління і планування в країні.

Також було з'ясовано, що нинішня стадія урбанізації в Україні характеризується стрімким, нерегульованим й неконтрольованим поширенням міського способу життя на прилеглі території, виходом міського середовища за інертні адміністративні й статистичні межі, експансією міської забудови та комунікацій на сільську місцевість, функціональною реструктуризацією приміських зон, що призводить до формування таких ареальних форм територіальної організації міського розселення як урбанізовані території.

У процесі накопичення й узагальнення людством наукового знання стає все більш очевидним, що концепти «розвиток» та «конфлікт» перебувають у діалектичній єдності. З одного боку, конфлікт позірно заперечує розвиток, а з іншого – виступає невід'ємним його атрибутом і важливим чинником.

Встановлено, що конфлікуючими сторонами в міській системі можуть бути суб'єкти господарської діяльності, органи управління, суспільні групи, окремі особи і навіть технічні системи. Міські конфлікти найчастіше виникають як результат загострення суперечностей розвитку міської системи. Конфліктувати між собою можуть навіть різні види розвитку міста, тобто територіальний, демографічний, функціональний та соціально-економічний розвиток. До конфліктної ситуації також може призводити *конкуренція* між суб'єктами. Однак, на нашу думку, не слід ототожнювати конкуренцію з конфліктом, т.я. сама по собі змагальність між суб'єктами за покращення умов функціонування в межах міського простору, за ресурси розвитку, чи досягнення певного стану дійсності не обов'язково призводить до конфлікту. Основними відмінними рисами конкуренції та конфлікту є те, що за конкуренції суб'єкти діють кожен «на своєму полі», а також те, що дії задля забезпечення успіху мають позитивний характер. Окремим, але не менш важливим, аспектом цього питання є конкуренція між містами як економічними системами, або ж образами та брендами міст.

При характеристиці конфліктної взаємодії в місті було розмежовано такі поняття як «конфліктоген», «конфліктна ситуація» і «конфліктність» «конфліктогенність».

Конфліктоген (конфліктогенний чинник) – це дія чи бездіяльність, що виявляє різницю позицій потенційних суб'єктів конфлікту. Конфліктоген може бути підставою для виникнення конфлікту, т.я. здатен перетворюватись на інцидент, після якого розпочинається ескалація конфліктної взаємодії суб'єктів. Існують як об'єктивні, так суб'єктивні конфліктогени. В контексті міського розвитку можна говорити про специфічний різновид конфліктогену – конфліктогенне рішення, що може ухвалюватись управлінськими структурами чи бізнесом, викликати значний резонанс серед містян і виникнення конфліктної ситуації.

Конфліктна ситуація – це збіг обставин, з об'єктивними чи суб'єктивними передумовами для конфлікту, що провокує деструктивні дії сторін – суб'єктів міського розвитку, тобто виникнення конфлікту. Часто конфліктну ситуацію асоціюють з власне конфліктом, що є помилковим уявленням, тому що конфлікт може мати неявну, приховану або латентну фазу. Така фаза може залишитися непоміченою. Конфліктна ситуація в міському просторі сигналізує про нагальну необхідність втручання з боку відповідних управлінських структур. Конфліктам між приватними і суспільними інтересами містян, між різними міськими підсистемами завжди передують конфліктна ситуація. Можна стверджувати, що розв'язання конфліктних ситуацій – показник ефективності міської влади.

Конфліктність – це показник, що характеризує частоту і гостроту виникнення й перебігу конфліктів у містах та ступінь залученості до конфліктної взаємодії суб'єктів. Виділяємо низьку, середню, високу й дуже високу конфліктність. Центральною детермінантою конфліктності є система суперечностей, котрі виникають в процесі міського розвитку і відтворення

предметного плану соціально-економічної активності. Рівень емерджентності в розвитку міста як системи і ступінь ефективності спільної діяльності суб'єктів міського середовища виступають провідними чинниками, що визначають змістовні причини й інтенсивність конфліктності в місті. Певний рівень конфліктності не є фактором дезінтеграції високоефективної системи, часто він є прийнятним і, навіть, бажаним для ефективного функціонування такої системи.

На нашу думку, *конфліктогенність міського розвитку – це потенціал виникнення конфліктних ситуацій в процесі взаємодії суб'єктів міського розвитку*. У вужчому розумінні конфліктогенність – це ризик виникнення конфліктів. Конфлікти безпосередньо впливають на стан міського середовища і проявляються в мобілізації просторових, матеріальних і нематеріальних ресурсів, асиметричності деструктивних дій, що може призвести до згубних наслідків для сторін-носіїв інтересів. Конфліктогенність може характеризувати потенціал конфліктної взаємодії на різних територіальних рівнях: міста загалом, окремого району, зони впливу міста.

Важливою проблемою, що знайшла своє часткове вирішення в цій роботі, є питання систематики міських конфліктів. У сучасній науковій практиці існує безліч підходів до систематизації конфліктів. Це зумовлено досить широким колом наук і галузей знань, які вивчають конфлікти – від психології до теорії міжнародних відносин. Проаналізувавши і порівнявши існуючі класифікації конфліктів, запропоновані представниками різних наук, ми дійшли висновку, що для потреб географічного дослідження конфліктів можуть бути використані далеко не всі з них. При систематизації міських конфліктів дедуктивним шляхом дослідник отримує можливість оперувати конкретними просторово-часовими таксонами (класами) конфліктів. Наш досвід дослідження цих питань свідчить, що різні класифікації конфліктів ефективніше застосовувати на перших, польових етапах дослідження. Проте на пізніших етапах, застосовуючи індуктивні методи, дослідник відкриває можливості більш ефективного застосування таксонів якісного характеру (типів) конфліктів. Результати узагальненої систематизації міських конфліктів наведено на рис. 1.

Процес систематизації конфліктів передбачає глибокий підхід до ідентифікації об'єкта і суб'єктів, передумов і наслідків конкретного конфлікту, що розвивається в міському просторі. Тому при дослідженні міських конфліктів незамінною стає тріада класичних методів: описово-географічного, історико-географічного та порівняльно-географічного. «Паспортизація» міських конфліктів, проведена за допомогою вищезазначених методів, дає змогу географу досить чітко визначити масштаби впливу того чи іншого конфлікту на міський розвиток. Тобто, географічна «прив'язка» загальнонаукової типізації конфліктів, на нашу думку, створює нові дослідницькі можливості. Яскравіше проілюструвати це можна на прикладі дослідження ергатичних конфліктів, тобто конфліктів різних міських підсистем, де суб'єктність в традиційному уявленні як така відсутня. Саме географія має широкий інструментарій для подібних досліджень.

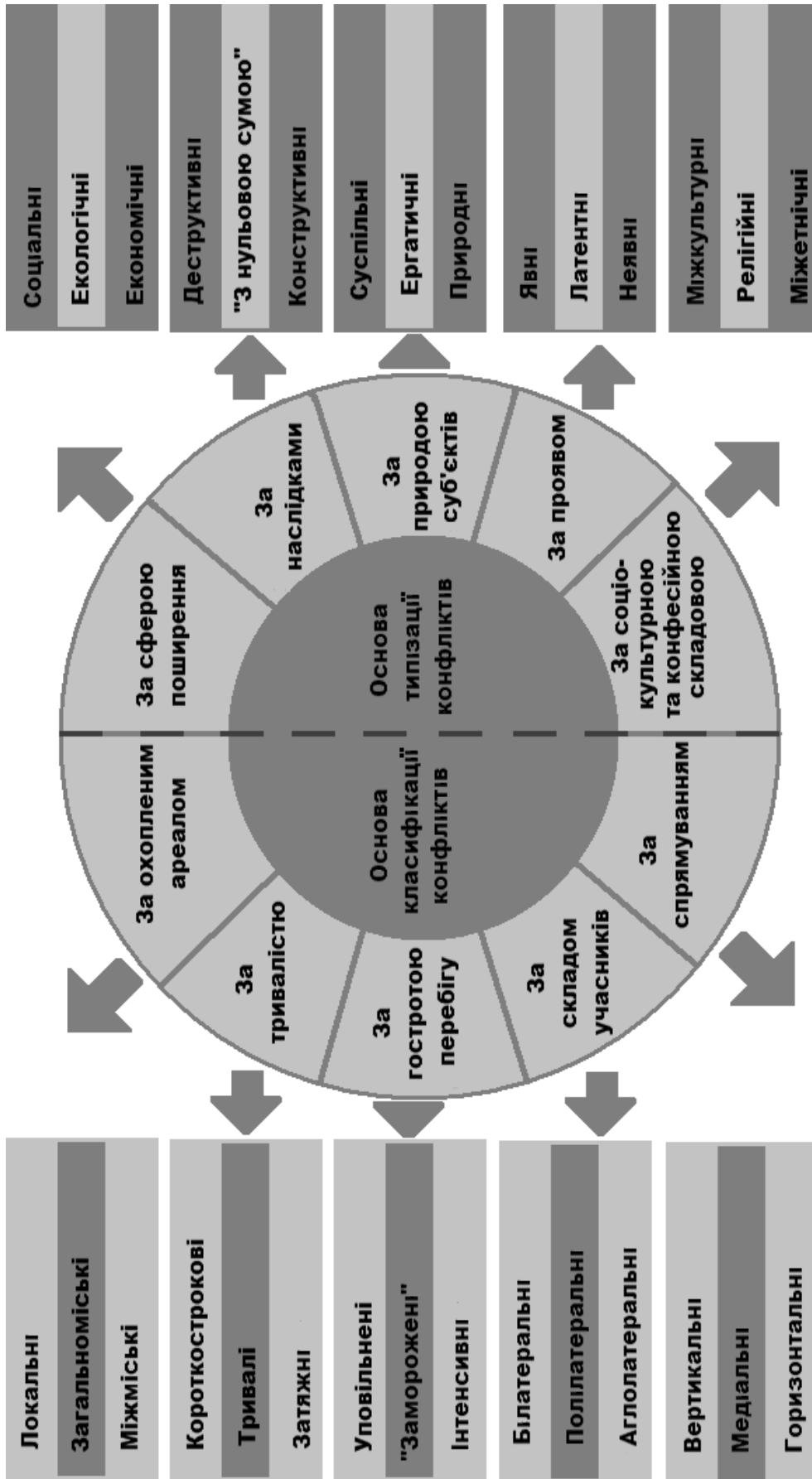

Рис. 1. Система класифікації і типізації міських конфліктів

У третьому розділі дисертації «**Методика дослідження конфліктогенності міського розвитку в Україні**» розроблено і апробовано методику дослідження конфліктогенності міського розвитку на рівні великих міст. Зокрема запропоновано загальну схему опису конфлікту з суспільно-географічних позицій, а також методику збору, валідизації та інтерпретації даних. Також у розділі обґрунтовано комплекс індексів, що характеризують різноманітні аспекти розвитку міста та інтегральний індекс конфліктогенності міського розвитку.

Встановлено, що в національній статистичній системі України відсутні дані й показники, що безпосередньо, або ж опосередковано характеризували б конфліктність в населених пунктах. У таких умовах, як ми вважаємо, при суспільно-географічному дослідженні міських конфліктів слід використовувати «нетрадиційні» для географії методи: івент- і контент-аналізу, системно-ситуаційного аналізу та групу соціологічних методів дослідження конфліктної взаємодії.

Дослідження конфліктогенності міського розвитку було здійснено на рівні 46 великих міст України (з населенням понад 100 тис. осіб). На ці населені пункти припадає 2/3 міського населення нашої держави, в них зосереджений основний соціально-економічний, науковий та інноваційний потенціал України. З початку 2014 р., 9 міст з числа великих не охоплювались дослідженням, т.я. знаходяться на тимчасово окупованій території України, це такі міста: Алчевськ, Горлівка, Донецьк, Євпаторія, Керч, Луганськ, Макіївка, Севастополь і Сімферополь.

На першому етапі дослідження конфліктогенності міського розвитку було вивчено рівень конфліктності середовища великих міст України. Для цього було обраховано *Індекс конфліктності міського середовища*, що розкриває рівень «щільності» конфліктів в міському середовищі у певні часові зрізи і є середнім арифметичним добутоків рівня конфліктності та щільності населення міст на певну дату. У свою чергу рівень конфліктності в великих містах було досліджено засобом контент-аналізу відкритих Інтернет-джерел за п'ятирічний період (2013–2018 рр.) (рис. 2).

Отримані результати дозволили здійснити групування великих міст України за рівнем конфліктності міського середовища. Зокрема було виділено *4 групи міст*, а саме:

I. Міста з дуже високою конфліктністю міського середовища (значення індексу $\geq 0,91$): Северодонецьк, Чернівці, Суми, Львів, Краматорськ, Миколаїв, Харків, Бердянськ, Кривий Ріг, Лисичанськ, Дніпро, Одеса і Київ.

II. Міста з високою конфліктністю міського середовища (значення індексу від 0,61 до 0,9): Хмельницький, Ужгород, Херсон, Івано-Франківськ, Запоріжжя, Маріуполь і Кам'янське.

III. Міста з помірною конфліктністю міського середовища (значення індексу від 0,31 до 0,6): Луцьк, Кременчук, Черкаси, Мелітополь, Вінниця, Бровари, Тернопіль, Чернігів, Кропивницький, Слов'янськ і Полтава.

IV. Міста з низькою конфліктністю міського середовища (значення індексу $\leq 0,3$): Кам'янець-Подільський, Нікополь, Павлоград, Житомир, Біла Церква і Рівне.

На другому етапі дослідження було розраховано індекси адаптивності міського середовища і інклюзивності міської інфраструктури. З метою подальшого внормування отриманих результатів, при розрахунку індексів було використано метод бальної оцінки (від 0 до 100 балів) з подальшим переведенням результатів до шкали від 0 до 1.

Так, *Індекс адаптивності міського середовища* відображає рівень проникнення новітніх технологій до різних сфер міського життя. При його розрахунку було враховано показники в таких сферах: наявність у міста документації зі стратегічного і територіального планування; наявність у міста програми «SMART-місто»; рівень оцифровування (дигіталізації) міського середовища (охоплення міського простору цифровими камерами і наявність запису даних з них, автоматизоване регулювання дорожнього руху в місті; наявність 3-D моделі міського простору); можливість он-лайн надання адміністративних послуг та ін. Індекс адаптивності міського середовища, таким чином, опосередковано відображає сприйнятливість середовища міста до здобутків цифрової доби (рис. 4).

Індекс інклюзивності міської інфраструктури відбиває рівень доступності публічних просторів, муніципального транспорту та адміністративних послуг для маломобільних груп населення. Адже відомо, що місто є настільки зручним для всіх його мешканців, наскільки міська інфраструктура враховує потреби найбільш вразливих верств населення. В умовах реалій сьогодення, важливо враховувати, що міста, котрі за результатами дослідження, наблизились до 1 за значенням Індексу інклюзивності міської інфраструктури (Львів, Вінниця, Івано-Франківськ, Чернівці, Київ, Луцьк та Чернігів) не можуть бути взірцями для інших, адже закладене нами значення 1 є «пороговим» для забезпечення базових потреб маломобільних груп населення.

Для більш повного розкриття ситуації в Україні з рівністю доступу всіх членів міської громади до розв'язання загальноміських проблем було використано дані неурядової організації «Transparency International Україна», а саме *Індекс прозорості муніципалітетів* (оригінальна назва «Індекс прозорості міст України»). Рейтинг прозорості 46 найбільших муніципалітетів в Україні ґрунтується на даних, отриманих із наступних джерел: відповіді на опитувальник, направлений до міських рад, кожен опитувальник містив 23 питання; відповіді на запити на інформацію, направлені неофіційно – через третю особу («запит таємного клієнта»), кожен запит містив три питання і був спрямований на виявлення реакції міських рад на запити від пересічних громадян; інформація у відкритому доступі на офіційних сайтах міських рад. Було виокремлено 77 показників у 9 основних сферах, які відображають ситуацію щодо прозорості міських рад. Найбільш важливими сферами

було визначено: інформаційну політику, адміністративні, комунальні та соціальні послуги, а також складання бюджету.

За значеннями кожного з трьох індексів, що були обраховані на другому етапі дослідження, було здійснено відповідне групування великих міст України.

На третьому етапі для оцінювання рівня конфліктогенності міського розвитку на прикладі великих міст було запропоновано *Індекс конфліктогенності міського розвитку* (I_{kud}), що розраховується як:

$$I_{kud} = \frac{I_{kue}}{\sqrt[3]{I_{tue} * I_{iue} * I_{tm}}}, \quad (1)$$

де: I_{kue} – Індекс конфліктності міського середовища (авторська методика);

I_{tue} – Індекс адаптивності міського середовища (авторська методика);

I_{iue} – Індекс інклюзивності міської інфраструктури (авторська методика);

I_{tm} – Індекс прозорості муніципалітетів (методика «Transparency International Україна»).

Розроблений інтегральний індекс, на нашу думку, найбільш повно відображає рівень конфліктогенності міського розвитку в Україні на сучасному етапі урбанізації (рис. 3).

На основі отриманих результатів було виділено 4 *типи великих міст України за ступенем конфліктогенності міського розвитку*, зокрема:

I. Міста з дуже високою конфліктогенністю міського розвитку (значення індексу $\geq 2,01$). У цьому типі міст, зважаючи на перспективи подальшого розвитку, було виділено 2 *підтипи*:

а) *міста з високою адаптивністю середовища*: Київ, Одеса, Дніпро і Бердянськ;

б) *міста з низькою адаптивністю середовища*: Харків, Кривий Ріг, Краматорськ, Лисичанськ і Северодонецьк.

II. Міста з високою конфліктогенністю міського розвитку (значення індексу від 1,01 до 2,0): Миколаїв, Кам'янське, Запоріжжя, Херсон, Суми, Маріуполь, Чернівці, Львів, Хмельницький, Слов'янськ, Ужгород, Мелітополь.

III. Міста з помірною конфліктогенністю міського розвитку (значення індексу від 0,51 до 1,0): Полтава, Івано-Франківськ, Кропивницький, Кременчук, Бровари, Павлоград, Чернігів, Тернопіль, Черкаси, Вінниця.

IV. Міста з низькою конфліктогенністю міського розвитку (значення індексу $\leq 0,5$): Біла Церква, Нікополь, Луцьк, Рівне, Житомир, Кам'янець-Подільський.

Робоча гіпотеза дослідження полягала в тому, що чим доступнішими є публічні простори міста, сприйнятливою для інновацій міська інфраструктура, відкритішою і прозорішою діяльністю місцевої влади, тим меншим є потенціал виникнення конфліктів в процесі міського розвитку. Загалом висунута гіпотеза знайшла своє відображення в результатах дослідження конфліктогенності міського розвитку.

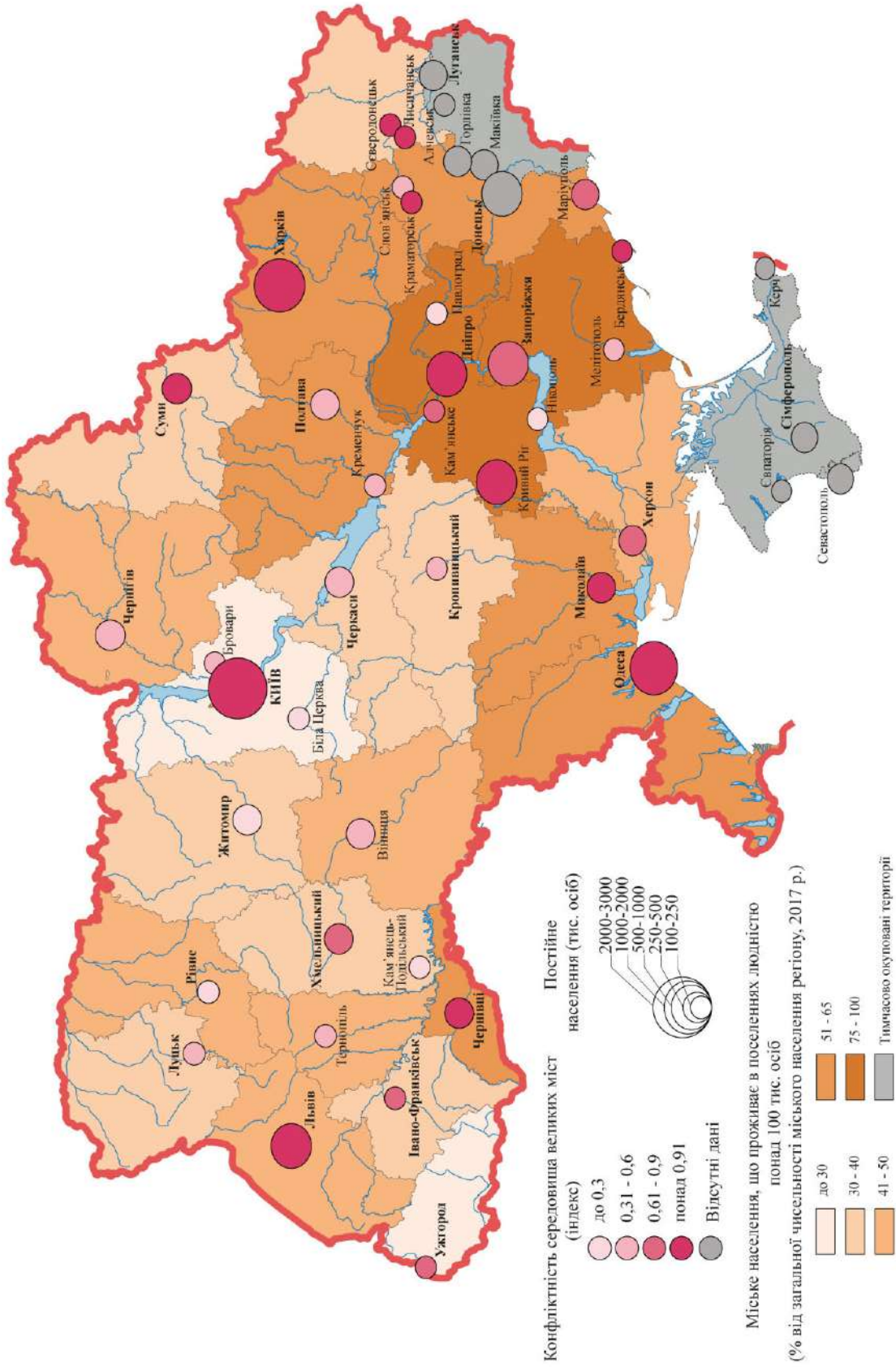

Рис. 2. Конфліктність середовища великих міст України (2017 р.)

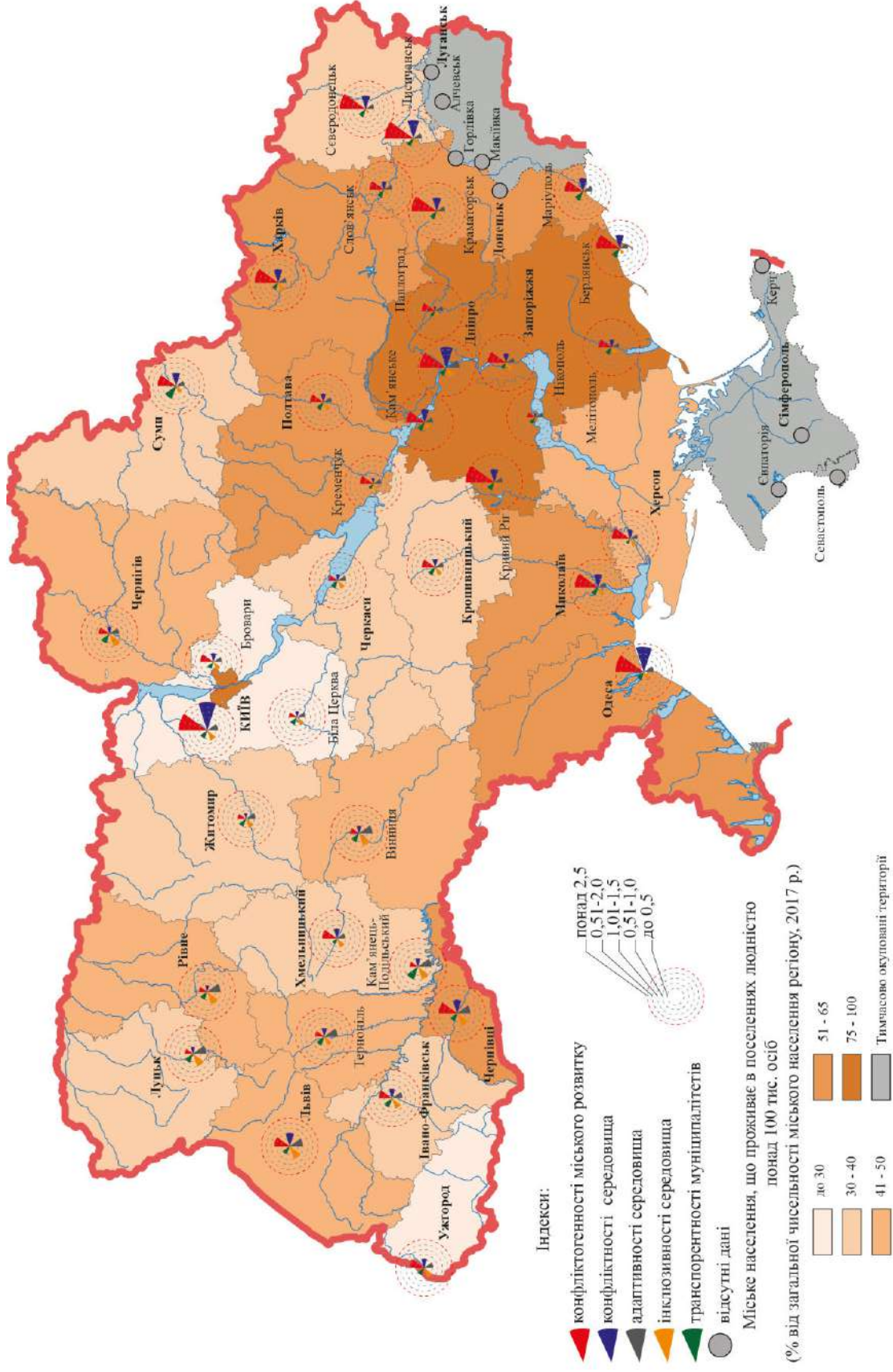

Рис. 3. Конфліктогенність міського розвитку в Україні (2017 р.)

Четвертий розділ дисертаційного дослідження «**Збалансований міський розвиток в Україні: проблеми та шляхи реалізації**» присвячено розкриттю поняття «збалансований міський розвиток», висвітленню ролі попередження міських конфліктів як передумови збалансованого міського розвитку в Україні та окресленню напрямів імплементації основних положень сталого міського розвитку в українських реаліях.

Питання просторового розвитку, в тому числі й міського, що ґрунтується на принципах «збалансованого просторового розвитку», знайшли своє відображення в основній парадигмі XXI століття – сталого економічного, соціального та екологічного розвитку. Дослідження проблем сталого розвитку населених пунктів, особливо міст, є нині одним із стрижневих напрямів наукового обґрунтування планетарної концепції сталого розвитку, тому що саме міста все частіше стають місцем прояву гострих суперечностей і конфліктів.

Змушені констатувати, що з часу проведення Конференції ООН з населених пунктів у Ванкувері в 1976 р. і в Стамбулі в 1996 р. та ухвалення в 2000 р. «Цілей розвитку», сформульованих у «Декларації тисячоліття», людство дуже мало просунулось у сфері поліпшення якості життя сотень мільйонів містян, в першу чергу мешканців нетрів та неорганізованих поселень. Соціальна та економічна ізоляція, а також просторова сегрегація спільнот досі є реальністю в багатьох містах нашої планети. Постійно зростаюча нерівність і погіршення стану навколишнього природного середовища є важливими чинниками посилення суперечностей і конфліктів міського розвитку і тому вони створюють основні перешкоди на шляху до забезпечення сталого розвитку в усьому світі.

У процесі аналізу підсумкових документів численних міжнародних форумів було встановлено, що концепція сталого розвитку населених пунктів не завжди посідала те гідне місце, яке належить їй сьогодні. Зі Стокгольмського саміту 1972 і аж до Хабітат II в 1996 р. питання сталого розвитку населених пунктів перебували на периферії уваги міжнародної наукової громадськості. Хоча сприянню сталому розвитку населених пунктів у «Порядку денному на XXI століття» присвячено окремий розділ, однак цей документ не містить визначення цього поняття і присвячений переважно питанням ефективного управління і планування розвитку населених пунктів. Більше того, «Йоганнесбурзька декларація зі сталого розвитку» як і «План виконання рішень», прийняті на Йоганнесбурзькому саміті в 2002 р., також не містять дефініції сталого розвитку населених пунктів серед своїх положень.

Однак підсумковий документ Конференції ООН зі сталого розвитку «Майбутнє, якого ми хочемо» (20–22 червня 2012 р., м. Ріо-де-Жанейро, Бразилія) в його розділі «Рамкова програма дій та наступні заходи» вже містить окремий розділ «сталі міста і населені пункти» (пп. 134–137). У документі відзначено «необхідність застосування цілісного підходу до урбанізації та розвитку населених пунктів».

У вересні 2015 року в рамках 70-ї сесії Генеральної Асамблеї ООН відбувся Саміт ООН для ухвалення «Порядку денного сталого розвитку на період до 2030 року». Після проведення цього заходу перед країнами-членами ООН постали нові завдання з адаптації визначених на глобальному рівні цілей та їх моніторингу. Зокрема на період 2016–2030 рр. було визначено 17 глобальних цілей, що вміщують 169 конкретних завдань. Серед глобальних цілей одинадцятю за ліком є така: «Зробити міста й поселення інклюзивними, безпечними, життєстійкими та сталими».

Десять пізніше, в жовтні 2016 р., було ухвалено підсумковий документ Хабітат III – «Нову програму розвитку міст». Природно, що цей документ глобального рівня відобразив стан виконання Ріо-де-жанейрської декларації з навколишнього середовища та розвитку, а також підсумкових документів інших світових форумів в цій галузі. На відміну від багатьох попередніх документів такого роду, «Нова програма розвитку міст» майже цілковито присвячена питанням забезпечення й підтримання сталого міського розвитку.

Отже, простеживши історію міжнародної співпраці в галузі збалансованого розвитку міст, можемо зробити висновок, що з моменту ствердження планетарної концепції сталого економічного, соціального та екологічного розвитку минуло два десятиліття, перш ніж збалансованість розвитку населених пунктів набула притаманний їй сьогодні рівень проблемної актуальності, а головне – осмислення її змістової частини. Це пояснюється цілим рядом причин, як об'єктивного, так і суб'єктивного характеру. Вони пов'язані як із закономірностями розвитку наукового знання, так і з причинами організаційного характеру.

Узагальнивши міжнародний досвід, вивчивши національні нормативні документи і опрацювавши численні джерела з проблематики сталого розвитку населених пунктів, під збалансованим (сталим) міським розвитком пропонуємо розуміти *соціально, економічно та екологічно врівноважені зміни суспільно-територіальної системи міста, спрямовані на максимально повну реалізацію всіх складових його потенціалу розвитку і запобігання можливим тенденціям погіршення якості життя населення.*

У світовій практиці розроблено значний апарат індикаторів сталості розвитку міст. Ці індикатори мають як глобальний, так локальний характер. Проте жоден з них не містить конфліктної складової, не оцінює ступеня вразливості від потенційних конфліктів і не враховує ризики їхнього виникнення. Грунтуючись на результатах дослідження конфліктогенності міського розвитку в Україні, вважаємо доцільним при розробці планів і стратегій розвитку міст в подальшому враховувати конфліктогенність цього процесу. Адже ступінь конфліктогенності істотно впливає на стан міського середовища, якість життя містян і перспективи міського розвитку загалом.

Так, виходячи з аналізу стану впровадження різними державами світу принципів сталого розвитку та враховуючи стан розробок в Україні в цьому розділі було обґрунтовано основні напрями збалансованого розвитку великих міст України (рис. 5).

Рис.5. Основні напрями збалансованого розвитку великих міст України

Таким чином, урбанізація стає однією з найбільш радикальних тенденцій ХХІ ст. Населення, економічна діяльність, соціальна і культурна взаємодія все більше концентруються в містах, і це створює значні проблеми для збалансованості розвитку цивілізації, особливо в тому, що стосується питань забезпечення житлом, інфраструктурою, основними послугами, гарантування безпеки, охорони здоров'я, освіти, гідної праці та збереження природного середовища. До 2050 р. на містян припадатиме 2/3 населення світу. Це означає, що протягом найближчих тридцяти років людство має створити й організувати стільки ж міських структур, скільки було створено за кілька попередніх тисячоліть. Ця обставина покладає величезну відповідальність на теперішнє покоління урбаністів, адже йдеться, фактично, про закладання основ функціонування урбаністичної цивілізації на неосяжну перспективу.

ВИСНОВКИ

Результати здійсненого дослідження дозволили розв'язати актуальну наукову проблему – розроблення методології суспільно-географічного дослідження конфліктів, що виникають в процесі міського розвитку. Проведене дослідження дозволяє зробити такі висновки:

1. З'ясовано, що найбільшого розвитку тема конфліктів набула в політичній географії та геополітиці, де вона активно опрацьовується протягом кількох десятиліть. Дедалі більшої актуальності набувають географічні дослідження конфліктів у галузі природокористування – через призму оцінювання наслідків взаємодії суспільства і природи. Аксиомою є те, що при природокористуванні завжди виникає конфліктна ситуація. Вона знаходить свій вияв у різних аспектах: економічних, соціальних і, особливо, екологічних. Проте вивчення різних сторін конфліктної взаємодії об'єктів у географічному просторі представниками згаданих напрямків здійснюється, головним чином, на рівні значних територій та ареальних форм просторової організації, в той час як на локальному рівні – конфліктам в масштабах окремих поселень або їх груп, на нашу думку, не приділено належної уваги.

2. Виявлено, що структурна складність міських систем зумовлює «вертикальні» та «горизонтальні» суперечності між ієрархічно різними елементами системи. Складність і різноспрямованість їхніх функцій викликає суперечності, пов'язані з якісно різною, а іноді протилежною, спрямованістю процесів функціонування системи. Динаміка процесів розвитку складних міських систем породжує суперечності дисонансно-резонансного характеру, пов'язані з аритмічністю процесів, незбігом їхніх часових параметрів та несинхронізованістю взаємозалежних процесів. *В територіальних системах виникає суперечність між процесами функціонування і розвитку.* Адже існує тісний взаємозв'язок між функціонуванням і розвитком: функціонування забезпечує систему ресурсами, необхідними для розвитку, в той же час, саме розвиток дозволяє системі функціонувати більш ефективно. Функціонування системи необхідне для поточного виживання і ресурсного забезпечення, а розвиток необхідний для довгострокового розширеного самовідтворення системи. Найгострішим проявом суперечностей в територіальних системах є конфлікт. *Під конфліктом ми розуміємо прояв протидії двох або більше суб'єктів, а іноді процесів, що претендують на зумовлюваний ними стан дійсності.* Доволі широке розуміння цієї категорії дозволило надалі уточнити з суспільно-географічних позицій такі поняття як *конфліктоген і конфліктна ситуація*, а також сформулювати такі поняття як *конфліктність міського середовища та конфліктогенність міського розвитку*. Конфлікти є не тільки наслідком динамічного розвитку територіальних систем, але й передумовою і впливовим чинником розвитку систем різного рівня. В процесі узагальнення географічних знань про конфлікт було обґрунтовано, що суспільно-географічне дослідження конфліктів має базуватись на таких *методологічних принципах: хорологічному, цілісності, динамічності, саморозвитку, хронологічному та ін.*

3. Встановлено, що при дослідженні конфліктної взаємодії на конкретній території доволі ефективними виявляються класичні спеціальногеографічні методи: описово-географічний, порівняльно-географічний та історико-географічний. Зумовлено це тим, що, по-перше, конфлікт як явище в сучасній науці має вже усталену схему опису, котру видається можливим адаптувати до потреб географії. По-друге, акумульована база описів конфліктів на конкретній території створює широке поле для компаративістики. Стають можливими не тільки порівняння конфліктів, що відбуваються в межах різних територіальних систем, а порівняння різночасових конфліктів. Використання методу районування при дослідженні конфліктів матиме певні особливості, т.я. при дослідженні конфліктів використання категорій спеціалізації території, наявності центру, а також виділення меж районів матиме, на нашу думку, методологічні обмеження. Більш прийнятним для потреб географічного дослідження конфліктів є зонування території за кількісними і якісними характеристиками конфліктів.

Картографічний метод дослідження конфліктної взаємодії на території дозволяє відобразити ареали поширення конфліктів різного типу на певній території, ступінь конфліктності, динаміку перебігу того чи іншого конфлікту. У цьому контексті, особливо цінним є поєднання історичних та географічних даних з метою створення історичних карт конфліктів.

4. Обґрунтовано доцільність формування комплексного напрямку географічних досліджень – *геоконфліктології*, що вивчає конфліктну взаємодію суспільно-територіальних і природно-територіальних систем. Методологія геоконфліктології ґрунтується на системно-структурному підході, сукупності загальнонаукових і спеціальних принципів й комплексі емпіричних та теоретичних методів дослідження. Комплексний характер цієї наукової галузі впливає з її широкого предметного поля, що охоплює природу, населення і господарство територій, на яких розвивається певний конфлікт. Міждисциплінарний характер геоконфліктології визначається її методичним апаратом, а саме: залученням окрім спеціальногеографічних, методів і прийомів дослідження інших наук та наукових напрямів (соціології, психології, синергетики, топології, комбінаторики та ін.). Практичне і теоретичне значення подібних досліджень є очевидним і знайшло б своє застосування в різноманітних сферах суспільного життя – від природокористування до управління розвитком поселень. Геоконфліктологія як новий напрям просторових досліджень, при коректному використанні методичного апарату, має значний потенціал наукової ефективності, здатна помітно актуалізувати географічні дослідження і підняти в суспільстві авторитет географічної науки загалом.

5. Схарактеризовано *міський розвиток як незворотні і спрямовані зміни суспільно-територіальної організації міського простору*. Цей процес супроводжується постійною зміною екологічних властивостей компонентів природи і трансформацією поселенської мережі, що викликана зростанням чисельності міських мешканців та переміщенням сільського населення в міста з

подальшою істотною зміною способу і умов його життя. В результаті аналізу існуючих підходів до виділення елементів міського середовища, природи та організації суб'єктів, що взаємодіють в міському просторі, було виділено основні *види міського розвитку*, а саме: *територіальний, демографічний, соціально-економічний та функціональний розвиток*. Кожен з перелічених видів міського розвитку має ресурсну основу і суб'єктів, що його здійснюють. Серед видів міського розвитку існує взаємодія, в процесі якої неминуче виникають суперечності і конфлікти між пріоритетами подальшого розвитку. До прикладу, цілі соціально-економічного розвитку можуть прямо суперечити пріоритетам територіального, а перспективні функції можуть не відповідати темпам демографічного розвитку міста.

6. Проведене дослідження суперечностей міського розвитку в Україні дозволило:

а). Виявити, що існуюча в Україні ієрархія поселень, котра є результатом чинного в Україні адміністративно-територіального устрою, не відбиває об'єктивно існуючих структурно-функціональні рівнів в системах розселення й не відповідає фактичним наслідкам урбанізаційних процесів. Змагальність серед міських поселень за адміністративно вищим рівнем підпорядкування, що спостерігалася донедавна, є похідною цього стану територіального управління.

б). З'ясувати, що нинішня стадія урбанізації в Україні характеризується стрімким, нерегульованим й неконтрольованим поширенням міського способу життя на прилеглі території, виходом міського середовища за інертні адміністративні й статистичні міські межі, експансією міської забудови та комунікацій на сільську місцевість, функціональною реструктуризацією приміських зон, що призводить до формування таких ареальних форм територіальної організації міського розселення як урбанізовані території.

в). Довести, що оптимізація урбанізаційних процесів в Україні може відбуватися лише при поєднанні активної державної регіональної політики та ефективної міської політики, як її невід'ємної та провідної складової. У свою чергу, реалізація державної міської політики має розглядатись як складова стратегії економічного та соціального розвитку країни на тривалий час. Крім того, у рамках державної міської політики має передбачатись розробка, за якнайширшої участі фахівців-географів, конкретних механізмів та шляхів реалізації ефективної моделі сталого збалансованого розвитку урбанізованих територій України, що є передумовою створення системи економічно та фінансово самостійних місцевих громад.

7. Запропоновано і апробовано методику суспільно-географічного дослідження конфліктогенності міського розвитку на рівні великих міст України, що дозволила:

а) Виявити, що не існує прямої кореляції між чисельністю населення міста та інтенсивністю конфліктної взаємодії в ньому. Немає підстав стверджувати, що гострота конфліктів у конкретному місті якимось чином корелюється з його величиною, однак частота виникнення конфліктних ситуацій в містах-мільйонниках значно вища, ніж в інших підгрупах великих

міст. При здійсненні зонування території великих міст України за ступенем конфліктності було виявлено таку територіальну закономірність: високою конфліктністю характеризуються центральні та приміські зони великих міст, в той час як середні й периферійні зони не вирізняються високою частотою виникнення конфліктних ситуацій і реальних конфліктів.

б). Простежити вплив конфліктів на формування умов життя населення великих міст України. При порівняно високому рівні життя мешканців великих міст, значна кількість конфліктогенів в міському середовищі і загальний високий потенціал конфліктної взаємодії в великих містах створюють кумулятивний негативний вплив на формування умов життя населення великих міст. Це неминуче знаходить свій прояв як на рівні міжособистісної взаємодії, так і на рівні взаємодії кількісно значних соціокультурних спільнот.

в) Виділити за значенням індексу конфліктогенності міського розвитку такі типи великих міст України:

I. Міста з дуже високою конфліктогенністю міського розвитку (значення індексу $\geq 2,01$). У цьому типі міст, зважаючи на перспективи подальшого розвитку, було виділено 2 підтипи:

- міста з високою адаптивністю середовища: Київ, Одеса, Дніпро і Бердянськ;

- міста з низькою адаптивністю середовища: Харків, Кривий Ріг, Краматорськ, Лисичанськ і Северодонецьк.

II. Міста з високою конфліктогенністю міського розвитку (значення індексу від 1,01 до 2,0): Миколаїв, Кам'янське, Запоріжжя, Херсон, Суми, Маріуполь, Чернівці, Львів, Хмельницький, Слов'янськ, Ужгород, Мелітополь.

III. Міста з помірною конфліктогенністю міського розвитку (значення індексу від 0,51 до 1,0): Полтава, Івано-Франківськ, Кропивницький, Кременчук, Бровари, Павлоград, Чернігів, Тернопіль, Черкаси, Вінниця.

IV. Міста з низькою конфліктогенністю міського розвитку (значення індексу $\leq 0,5$): Біла Церква, Нікополь, Луцьк, Рівне, Житомир, Кам'янець-Подільський.

8. У процесі дослідження встановлено, що інформаційна ера розвитку суспільства несе як виклики, так і нові можливості для географічних досліджень. Проблема «стиснення простору» і нівелювання величезних відстаней при передачі фактично необмежених обсягів інформації викликають певну ревізію традиційних географічних уявлень про простір, місцеположення та місце. Водночас цифрова доба відкриває можливості для застосування в географічних дослідженнях нових методів та прийомів, наприклад, просторового аналізу телекомунікаційних даних, що сприяє розвитку географічної науки. Цифрові технології можуть бути найбільш ефективними при упередженні та розв'язанні ергатичних конфліктів в міському середовищі, коли конфліктна ситуація створюється на рівнях «людина–машина» та «машина–машина». Підвищення рівня регульованості інфраструктурою та міськими процесами, наприклад, транспортним рухом до певної межі буде сприяти уникненню ергатичних конфліктів. Водночас розв'язання соціальних

конфліктів між носіями різних інтересів та спрямування їхнього руйнівного потенціалу до конструктивного русла потребує соціальної комунікації між сторонами конфлікту та застосування методів інтегрованого міського розвитку.

9. З'ясовано, що основними причинами, що перешкоджають забезпеченню збалансованого сталого розвитку міст України, є нестабільність соціально-економічних умов у державі в умовах кризи та відсутність науково обґрунтованої і законодавчо закріпленої стратегії її сталого розвитку. Узагальнивши міжнародний досвід, вивчивши національні нормативні документи і опрацювавши численні джерела з проблематики сталого розвитку населених пунктів, під збалансованим (сталим) міським розвитком пропонуємо розуміти *соціально, економічно та екологічно врівноважені зміни суспільно-територіальної системи міста, спрямовані на максимально повну реалізацію всіх складових його потенціалу розвитку і запобігання можливим тенденціям погіршення якості життя населення.*

10. Виходячи з результатів проведеного дослідження, основними напрямками забезпечення збалансованого розвитку великих міст України мають бути:

а). Для міст з дуже високою конфліктогенністю міського розвитку та високою адаптивністю середовища (Київ, Одеса, Дніпро і Бердянськ): розвиток взаємодії влади, громадськості та бізнесу з залученням експертного середовища; затвердження планів реструктуризації міських територій; розвиток інклюзивності міської інфраструктури.

б) Для міст з дуже високою конфліктогенністю міського розвитку та низькою адаптивністю середовища (Харків, Кривий Ріг, Краматорськ, Лисичанськ і Северодонецьк): ухвалення генпланів та планів розвитку територій; розвиток цифрової інфраструктури міста; розвиток інклюзивності міської інфраструктури; підвищення відкритості і прозорості роботи міської влади.

в) Для міст з високою конфліктогенністю міського розвитку (Миколаїв, Кам'янське, Запоріжжя, Херсон, Суми, Маріуполь, Чернівці, Львів, Хмельницький, Слов'янськ, Ужгород, Мелітополь): удосконалення планів територіального розвитку; розвиток інклюзивності міської інфраструктури; дигіталізація міського середовища; підвищення ефективності використання міських ресурсів.

г) Для міст з помірною конфліктогенністю міського розвитку (Полтава, Івано-Франківськ, Кропивницький, Кременчук, Бровари, Павлоград, Чернігів, Тернопіль, Черкаси, Вінниця): розвиток інклюзивності міської інфраструктури; нарощення конкурентних переваг міста; удосконалення інфраструктури надання послуг; поліпшення якості міського середовища.

д) Для міст з низькою конфліктогенністю міського розвитку (Біла Церква, Нікополь, Луцьк, Рівне, Житомир, Кам'янець-Подільський): ефективне освоєння потенціалу міського розвитку; розвиток інклюзивності міської інфраструктури; посилення конкурентних переваг міста у змаганні за зовнішні ресурси розвитку.

ОСНОВНІ ПУБЛІКАЦІЇ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

Монографії:

1. Функции городов и их влияние на пространство / Под. ред. Л.Г. Руденко – К.: Феникс, 2015. – 292 с. (18,3 авт.арк.). *(Особистий внесок автора: розділ «Основные типы и виды конфликтов в больших городах Украины» (С. 239–257) – 1,0 авт.арк.)*.
2. Стан виконання в Україні положень «Порядку денного на ХХІ століття» (2002–2012) / За ред. Л.Г. Руденка– К.: Академперіодика, 2014. – 359 с. (29,25 авт.арк.). *(Особистий внесок автора: розділ «Сприяння сталому розвитку населених пунктів» (С. 83–95) – 1,0 авт.арк.)*.
3. Изменения городского пространства в Украине / Под. ред. Л.Г. Руденко – К.: Реферат, 2013. – 160 с. (10,0 авт.арк.). *(Особистий внесок автора: розділ «Конфликтогенность в развитии городов (методологический аспект)» (С. 133–144) – 1,0 авт.арк.)*.
4. Екологічні та соціальні наслідки міжнародної економічної інтеграції України: монографія / За ред. С.А. Лісовського. – К.: Академперіодика, 2012. – 346 с. (10,0 авт.арк.). *(Особистий внесок автора: розділ «Особливості інтеграції України до міжнародного ринку праці» (С. 83–95) – 1,0 авт.арк.)*.
5. Картина світу ХХ століття: енциклопедизм як композиційний принцип. Частина І. Природничо-наукові компоненти. Монографія / За ред. Г.І. Волинки. – К.: Вид-во НПУ імені М.П. Драгоманова, 2009. – 203 с. (12,6 авт.арк.). *(Особистий внесок автора: розділ «Географічна картина світу» (С. 73–96) – 1,5 авт.арк.)*.

Статті у наукових фахових виданнях України:

6. Мозговий А.А. Міські конфлікти в інформаційну еру // Економічна та соціальна географія / [Ред. кол.: Я.Б. Олійник (гол. ред.) та ін.]. – 2017. – Вип. 78. – С. 18–25. (1,0 авт.арк.)
7. Мозговий А.А. Географія міських конфліктів в Україні // Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія: Географічні науки. – 2017. – Вип. 6. – С. 69–74. (0,5 авт.арк.)
8. Мозговий А.А. Конфлікти міського розвитку в Україні // Український географічний журнал. – К.: Академперіодика. – 2016. – № 3. – С. 39–43. (0,5 авт.арк.)
9. Мозговий А.А. Конфліктогенність міського простору: методологія дослідження // Український географічний журнал. – К.: Академперіодика. – 2014. – № 3. – С. 43–51. (1,0 авт.арк.)
10. Мозговий А.А., Островський І.В. Конфліктна взаємодія суспільства і природи – природокористування в Україні // Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова. Серія 4. Географія і сучасність. [зб. наукових праць]. / Ред. рада: В.П. Андрущенко (голова) – К.: Вид-во НПУ імені М.П. Драгоманова, 2014. – Вип. 19 (31). – С. 314–324.

(0,5 авт.арк.). *(Особистий внесок автора: розкрито чинники конфліктної взаємодії суспільства і природи, схарактеризовано основні види конфліктів, що виникають в процесі природокористування – 0,3 авт.арк.).*

11. Мозговий А.А. Ресурси та можливості збалансованого розвитку міст України // Економічна та соціальна географія: Наук. зб./ [Ред. кол.: С.І. Іщук (відп. ред.) та ін.] – К.: Київський національний університет імені Тараса Шевченка, 2013. – Вип. 2 (67). – С. 200–206. (0,5 авт.арк.).

12. Мозговий А.А. Геопросторова систематика міського розвитку // Наукові записки Тернопільського державного педагогічного університету. Серія: Географія. – Тернопіль: СМП «Тайп», 2013. – № 1 (Випуск 34). – С. 186–190. (0,5 авт.арк.).

13. Мозговий А.А. Внутрішні суперечності міського розвитку: географічний аспект // Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова. Серія 4. Географія і сучасність. [зб. наукових праць]. / Ред. рада: В.П. Андрущенко (голова) – К.: Вид-во НПУ імені М.П. Драгоманова, 2013. – Вип. 17 (29). – С. 228–238. (0,5 авт.арк.).

14. Мозговий А.А. Сталий розвиток урбанізованих територій України // Науковий вісник Чернівецького університету: Збірник наукових праць. Вип. 553–554: Географія. – Чернівці: Чернівецький національний університет, 2011. – С. 167–170. (0,5 авт.арк.).

15. Лісовський С.А., Гукалова І.В., Маруняк Є.О., Мозговий А.А. та ін. Міжнародна економічна інтеграція України та її можливі наслідки для переходу країни до збалансованого розвитку // Український географічний журнал. – К.: Академперіодика, 2011. – № 4 (76). – С. 34–41. (1,0 авт.арк.). *(Особистий внесок автора: схарактеризовано основні конфлікти, що виникають внаслідок міжнародної економічної інтеграції України – 0,1 авт.арк.).*

16. Мозговий А.А. Соціальні ризики та конфлікти як наслідок міжнародної інтеграції України // Географія і сучасність. Збірник наукових праць Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова. – К.: Вид-во Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова, 2010. – Вип. 24. – С. 188–197. (0,5 авт.арк.).

17. Мозговий А.А. Соціально-географічні аспекти інтеграції України до міжнародного ринку праці // Економічна та соціальна географія: Науковий збірник. – К.: Вид-во географічної літератури «Обрії», 2010. – Вип. 1 (61). – С. 220–226. (0,5 авт.арк.).

18. Мозговий А.А. Дослідження суспільно-географічних аспектів збалансованого розвитку міст в умовах міжнародної інтеграції України // Наукові записки Тернопільського державного педагогічного університету. Серія: Географія. – Тернопіль: Тернопільський державний педагогічний університет імені Володимира Гнатюка, 2009. – № 1 (Випуск 25). – С. 40–44. (0,5 авт.арк.).

19. Мозговий А.А. Суспільно-географічні засади дослідження конфліктів // Географія і сучасність. Збірник наукових праць Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова. – К.: Вид-во

Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова, 2008. – Вип. 19. – С. 55–60. (0,5 авт.арк.).

20. Мозговий А.А., Гринюк Т.А. Значення суспільно-географічного підходу у міждисциплінарних дослідженнях просторових аспектів етнополітичної конфліктної взаємодії // Географія і сучасність. Збірник наукових праць Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова. – К.: Вид-во НПУ імені М.П. Драгоманова, 2007. – Вип. 16. – С. 231–236. (0,5 авт.арк.). *(Особистий внесок автора: розкрито значення спеціальногеографічних методів у дослідженні конфліктів суспільно-територіальних систем – 0,3 авт.арк.).*

21. Мозговий А.А. Ефективна економічна модель функціонування як складова стратегії збалансованого розвитку міст // Географія і сучасність. Збірник наукових праць Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова. – К.: Вид-во НПУ імені М.П. Драгоманова, 2006. – Вип. 15. – С. 31–39. (0,5 авт.арк.).

22. Мозговий А.А. Реалізація державної міської політики як передумова збалансованого розвитку міст України // Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського. Серія: Географія. – Вінниця: Вінницький державний педагогічний університет імені Михайла Коцюбинського, 2006. – Вип. 12. – С. 166–172. (0,5 авт.арк.).

23. Мозговий А.А. Суспільно-географічні передумови збалансованого розвитку міст України // Наукові записки Тернопільського державного педагогічного університету. Серія: Географія. – Тернопіль: Тернопільський державний педагогічний університет імені Володимира Гнатюка, 2005. – № 1. – С. 79–83. (0,5 авт.арк.).

24. Мозговий А.А. Ресурсозберігаюча міська політика як основа збалансованого розвитку міст України // Географія і сучасність. Збірник наукових праць Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова. – К.: Вид-во НПУ імені М.П. Драгоманова, 2005. – Вип. 13. – С. 196–202. (0,5 авт.арк.).

25. Мозговий А.А. Основні наукові напрями та становлення української географії міст (кін. XVIII – поч. XX ст.) // Наукові записки Тернопільського державного педагогічного університету. Серія: Географія. – Тернопіль: Тернопільський державний педагогічний університет імені Володимира Гнатюка, 2004. – № 3. – С. 11–13. (0,5 авт.арк.).

Статті у наукових періодичних виданнях інших держав:

26. Мозговой А.А., Руденко Л.Г. Конфликты в городском пространстве и их проявления в Украине // Природопользование. Сборник научных трудов. – Минск: ГП «СтройМедиаПроект». – 2016. – Выпуск 29. – С. 96–103. (0,8 авт.арк.). *(Особистий внесок автора: обґрунтовано систематику міських конфліктів і викладено результати дослідження конфліктності у великих містах України – 0,4 авт.арк.).*

27. Мозговой А.А. Устойчивое развитие городской системы: противоречия и конфликты // Устойчиво развитие. Международно списание. – Варна: Евро-Експерт ЕООД. – 2016. – № 2. – С. 44–50. (0,5 авт.арк.).

28. Мозговой А.А. География конфликтов городского развития: методология исследования // Сборник научных трудов Телавского государственного университета имени Якоба Гогешашвили. – Тбилиси: Изд-во Телавского университета. – 2015. – № 1 (28). – С. 67–69. (0,5 авт.арк.).

29. Мозговой А.А. Устойчивость и конфликты городского развития // Устойчиво развитие. Международно списание. – Варна: Евро-Експерт ЕООД. – 2013. – № 7. – С. 58–62. (0,5 авт.арк.).

Статті у інших виданнях:

30. Мозговий А.А. Методичні засади суспільно-географічного дослідження конфліктів міського розвитку // Економічна та соціальна географія: Науковий збірник / [Ред. кол.: Я.Б. Олійник (відп. ред.) та ін.] – 2015. – Вип. 3 (73). – С. 57–64. (0,5 авт.арк.).

31. Мозговий А.А. Розвиток міста як складної системи // Міждисциплінарні дослідження складних систем. – 2014. – № 4. – С. 33–45. (1,0 авт.арк.).

32. Мозговий А.А. «Прогрес» і «регрес» в розвитку міста як складної територіальної системи // Київський географічний щорічник. Науковий збірник. – К.: Прінт Сервіс. – 2014. – Вип. 9. – С. 127–141. (1,0 авт.арк.).

33. Мозговий А.А. Семіотична географія просторових образів // Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова. Серія 7. Релігієзнавство. Культурологія. Філософія. – К: Вид-во НПУ, 2011. – Вип. 25 (38). – С. 274–280. (1,0 авт.арк.).

34. Мозговий А.А. Поділля. Підсумки та перспективи розвитку малих міст // Міста районного значення України: проблеми соціально-економічного розвитку. Аналітична доповідь. – К.: Національний інститут стратегічних досліджень, 2009. – С. 42–46. (0,5 авт.арк.).

35. Мозговий А.А., Гринюк Т.А. Суспільно-географічне бачення багатоаспектності етнонаціональних чинників у визначенні політичних конфліктів // Наукові записки Інституту політичних та етнонаціональних досліджень імені І.Ф. Кураса НАН України: Збірник наукових праць. – К.: Бланк-Прес, 2007. – Вип. 34. – С. 143–152. (0,5 авт.арк.). *(Особистий внесок автора: розкрито суспільно-географічний характер чинників міжетнічної конфліктної взаємодії – 0,2 авт.арк.).*

Матеріали та тези наукових заходів:

36. Мозговий А.А. Дигіталізація міського середовища: суспільно-географічний вимір // The development of nature sciences: problems and solutions: Conference Proceedings, April 27–28, 2018. Brno, Czech Republic. – Riga: Baltija Publishing. – P. 222–225. (0,2 авт.арк.).

37. Мозговий А.А. З історії формування глобальної програми сталого розвитку міст // Матеріали Міжнародної науково-практичної конференції «Географія в Київському національному університеті імені Тараса Шевченка: 85 років – досягнення та перспективи (GTSNU)» (30–31 березня 2018 р., м. Київ) / гол. ред. колегії Я.Б. Олійник; КНУ імені Тараса Шевченка. – К.: Прінт-Сервіс, 2018. – С. 153–156. (0,2 авт.арк.).

38. Мозговий А.А. Особливості організації міського простору в інформаційну добу // Матеріали Міжнародної науково-практичної Інтернет-конференції «Економіка міста та урбаністика» (23 березня 2018 р., м. Київ). – К.: КНЕУ, 2018. – С. 211–216. (0,3 авт.арк.).

39. Мозговий А.А. Регіональні дослідження для потреб збалансованого міського розвитку // Актуальні проблеми регіональних досліджень: матеріали Міжнародної науково-практичної Інтернет-конференції (11–12 грудня 2017 р., м. Луцьк) / за ред. В.Й. Лажніка. – Луцьк: Вежа-Друк, 2017. – С. 22–25. (0,2 авт.арк.).

40. Мозговий А.А. Просторово-часові межі субурбії: конфлікт міста і передмістя // Матеріали Міжнародної науково-практичної конференції «Регіональні проблеми України: географічний аналіз та пошук шляхів вирішення» (5–6 жовтня 2017 р., м. Херсон). – Херсон: Видавничий дім «Гельветика», 2017. – С. 158–160. (0,2 авт.арк.).

41. Мозговий А.А. Сталий розвиток міст: міжнародний досвід // Матеріали Міжнародної науково-практичної конференції «Географічні аспекти устойчивого розвитку регіонів» (23–24 марта 2017 г., г. Гомель, Республика Беларусь). – Гомель: Изд-во Гомельского государственного университета имени Франциска Скорины – С. 676–680. (0,3 авт.арк.).

42. Rudenko L., Lisovskyi S., Maruniak Eu., Mozgovyi A. The sustainability and conflicts of urban development (on example of Kyiv and some cities of Ukraine) // 33rd International Geographical Congress «Shaping our harmonious worlds». 21–25 August 2016, Beijing, China. Book of Abstracts [Електронний носій]. – Р. 3957. (0,2 авт.арк.). (*Особистий внесок автора: на прикладі окремих великих міст України схарактеризовано конфлікти міського розвитку – 0,1 авт.арк.*)

43. Мозговий А.А. Містоцентричний підхід у країнознавчих дослідженнях // Актуальні проблеми країнознавчої науки. Матеріали IV міжнародної науково-практичної інтернет-конференції (15–16 листопада 2016 р., м. Луцьк) / за ред. В.Й. Лажніка. – Луцьк: Вежа-Друк, 2016. – С. 36–39. (0,3 авт.арк.).

44. Мозговий А.А. Конфліктна взаємодія територіальних систем: географічний вимір // Українська географія: сучасні виклики. Зб. наук. праць у 3-х т. – К.: Прінт-Сервіс, 2016. – Т. II. – С. 214–216. (0,3 авт.арк.).

45. Мозговий А.А. Конфліктний потенціал міського простору: методичні підходи до квантифікації // Урбаністичні студії: сучасний стан та перспективи розвитку: Матеріали II Всеукраїнської науково-практичної

конференції (25 березня 2016 р., м. Дніпропетровськ) / Відп. за випуск проф. В.В. Кривошеїн. – Дніпропетровськ: Вид-во «Грані», 2016. – С. 77–81. (0,3 авт.арк.).

46. Мозговий А.А. Географічне дослідження конфлікту: наукова коректність методичного апарату // Регіональні проблеми України: географічний аналіз та пошук шляхів вирішення. Збірник наукових праць за матеріалами VI Міжнародної науково-практичної конференції (8–9 жовтня 2015 р., м. Херсон). – Херсон: ПП Вишемирський. – 2015. – С. 267–271. (0,3 авт.арк.).

47. Мозговий А.А. Екологічні чинники міського розвитку // Екологія і природокористування в системі оптимізації відносин природи і суспільства. Матеріали II Міжнародної науково-практичної конференції (19–20 березня 2015 р., м. Тернопіль). – Тернопіль: Крок, 2015. – С. 95–97. (0,2 авт.арк.).

48. Мозговий А.А. Сталий розвиток міст: передумови та суперечності // Сталий соціально-економічний та екологічний розвиток: від теорії до практики. Матеріали міжнародної науково-практичної конференції (13–14 листопада 2014 р., м. Дніпропетровськ,) / Ред. кол.: В.Я. Швець [та ін.]. – Дніпропетровськ.: Вид-во Національного гірничого університету, 2014. – С. 58–61. (0,2 авт.арк.).

49. Мозговий А.А. Моніторинг конфліктності розвитку міст України: суспільно-географічний аспект // Сучасні проблеми розвитку суспільної географії. Матеріали IV Всеукраїнської науково-практичної конференції (16–18 жовтня 2014 р., м. Київ). – К.: Вид-во «Альфа-ПК», 2014. – С. 19–21. (0,1 авт.арк.).

50. Мозговий А.А. Конфліктогенність міського розвитку: об'єктність і параметризація // Урбаністичні студії: сучасний стан та перспективи розвитку: Матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції (25 квітня 2014 р., м. Дніпропетровськ) / Відп. за випуск проф. В.В.Кривошеїн. – Дніпропетровськ: Вид-во «Грані», 2014. – С. 64–67. (0,3 авт.арк.).

51. Мозговий А.А. Управління конфліктами міського розвитку: методологічний аспект // Проблеми теорії та практики міського управління (економіко-правовий аспект) Матеріали міжнародної науково-практичної конференції (24–25 жовтня 2013 р., м. Донецьк) – Донецьк, 2013. – С. 120–126. (0,4 авт.арк.).

52. Artem Mozgovyi. Urban restructuring in Ukraine: Problems and Conflicts // Congress Programme and Abstracts. IV EUGEO Congress. 5–7 September 2013, Rome, Italy. – P. 109. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://issuu.com/eugeo2013/docs/eugeo_programme_definitivo_npok_con (0,1 авт.арк.).

53. Мозговий А.А. Конфліктогенність функціонального розвитку міст України // Матеріали XI з'їзду Українського географічного товариства Зб. наук. праць. У 4-х тт. – К.: ВГЛ Обрії, 2013. – С. 120–126. (0,2 авт.арк.).

54. Мозговий А.А. Особливості суспільно-географічного дослідження конфліктів міського розвитку // Потенціал сучасної географії у розв'язанні

проблем розвитку регіонів: Матеріали Міжнародної науково-практичної конференції молодих вчених, присвяченої 95-річчю Національної академії наук України (3–5 жовтня 2013 р., м. Київ). – К.: Логос, 2013. – С. 267–272. (0,4 авт.арк.).

55. Мозговий А.А. Географічний вимір конфліктів міського розвитку // Географічна наука і практика: виклики епохи: Матеріали міжнародної наукової конференції, присвяченої 130-річчю географії у Львівському університеті (16–18 травня 2013 р., м. Львів) / [Відповід. редактори: В.І. Біланюк, Є.А. Іванов]. У 3-ох томах. – Львів: Видавничий центр ЛНУ імені Івана Франка, 2013. – Том.1. – С. 138–141. (0,2 авт.арк.).

56. Мозговий А.А. Конфлікти міського розвитку // Єдність навчання і наукових досліджень – головний принцип університету: збірник наукових праць звітної-наукової конференції викладачів університету (9–10 лютого 2013 р., м. Київ) / Укл. Г.І. Волинка та ін. – К.: Вид-во НПУ імені М.П. Драгоманова, 2013. – С. 130–132. (0,2 авт.арк.).

57. Мозговий А.А. Особливості урбанізації в Україні на початку ХХІ століття // Общество на рубеже эпох: современность через призму социальных и гуманитарных наук: материалы заочной всероссийской с международным участием научно-практической конференции молодых учёных (25–30 декабря 2012 г., г. Пермь, РФ). – Пермь, 2013. – Ч. 1. – С. 187–190. (0,3 авт.арк.).

58. Мозговий А.А. Ресурсні чинники сталого збалансованого розвитку міст України // Міжнародна науково-практична конференція «Формування стратегії науково-технічного, екологічного і соціально-економічного розвитку суспільства» (06–07 грудня 2012 р., м. Тернопіль). Збірник доповідей. – Тернопіль: Вид-во ТНЕУ, 2012. – С. 143–146. (0,2 авт.арк.).

59. Artem Mozgovyi. Sustainable development of urbanized territories of Ukraine // 32nd International Geographical Congress «Down to Earth». 26–30 August 2012, Cologne, Germany. Book of Abstracts [Електронний ресурс]. – 979 р. – Режим доступу: http://igc2012.org/frontend/index.php?folder_id=166&ses_id=6ea674cc20850ed0a4f0d4ff8a982c6c (0,2 авт.арк.).

60. Мозговий А.А. Особливості урбанізаційних процесів у старопромислових районах України на прикладі Донбасу // Суспільно-, фізико-географічні та геоекологічні проблеми старопромислових районів. Матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції, присвяченої 75-річчю утворення кафедри географії Луганського національного університету імені Тараса Шевченка (17–19 жовтня 2011 р., м. Луганськ) / Відп. ред. І.Г. Мельник. – Луганськ: «ДЗ ЛНУ імені Тараса Шевченка», 2011. – С. 127–131. (0,5 авт.арк.).

61. Мозговий А.А. Еколого-економічні основи збалансованого розвитку регіонів в умовах світових інтеграційних процесів // Регіональні проблеми України: Географічний аналіз та пошук шляхів вирішення. Зб. наук. праць. – Херсон: Вид-во ПП Вшемирський В.С., 2009. – С. 336–339. (0,2 авт.арк.).

62. Мозговий А.А. Ресурсний потенціал міст районного значення у соціально-економічному розвитку країни // Матеріали засідання «круглого столу» / За ред. С.О. Білої – К.: Національний інститут стратегічних досліджень, 2009. – С. 73–76. (0,2 авт.арк.).

63. Мозговий А.А. Етноконфесійні конфлікти як об'єкт дослідження суспільної географії // Географія в інформаційному суспільстві. Зб. наук. праць. У 4-х томах. – К.: Обрії, 2008. – Т. II. – С. 64–66. (0,2 авт.арк.).

64. Мозговий А.А. Сучасні загрози для збалансованого розвитку України // Проблеми розвитку наук про Землю в баченні молодих науковців: Матеріали міжнародної наукової конференції (29–30 травня 2008 р., м. Київ) / Інститут географії НАН України. – К.: Реферат, 2008. – С. 47–48. (0,5 авт.арк.).

65. Мозговий А.А. Конструктивно-географічні дослідження для потреб збалансованого розвитку міст України // Конструктивна географія: становлення, сучасні досягнення та перспективи розвитку: Матеріали міжнародної науково-практичної конференції (28–29 квітня 2006 р.). – К.: Вид-во НПУ імені М.П. Драгоманова, 2006. – С. 77–78. (0,2 авт.арк.).

АНОТАЦІЯ

Мозговий А.А. Конфліктогенність та збалансованість міського розвитку в Україні. – Рукопис.

Дисертація на здобуття наукового ступеня доктора географічних наук за спеціальністю 11.00.02 – економічна та соціальна географія. – Інститут географії НАН України. Київ, 2018.

У дисертації розроблено методологію суспільно-географічного дослідження конфліктогенності міського розвитку. Зокрема запропоновано наукові підходи і принципи дослідження конфлікту як різновиду взаємозв'язку територіальних систем. З позицій взаємодії територіальних систем визначено зміст таких понять: «конфлікт», «конфліктоген», «конфліктна ситуація» та «конфліктність». Простежено роль конфліктів як передумови розвитку суспільно-територіальних систем, визначено деструктивні й конструктивні функції конфлікту в суспільно-територіальних системах.

У роботі схарактеризовано місто як складну відкриту суспільно-територіальну систему і осереддя конфліктної взаємодії в геопросторі. Обґрунтовано видову структуру розвитку міста як складної відкритої суспільно-територіальної системи. Зокрема виділено територіальний, демографічний, функціональний та соціально-економічний види міського розвитку. Здійснено аналіз суперечностей міського розвитку в Україні з суспільно-географічних позицій. Поглиблено існуючі підходи до систематики міських конфліктів та розробки в галузях структури й динаміки міських конфліктів. З суспільно-географічних позицій обґрунтовано поняття «конфліктогенність міського розвитку».

Розроблено комплекс індексів, що характеризують конфліктогенність міського розвитку. Зокрема з використанням методу контент-аналізу досліджено рівень конфліктності в великих містах України. Завдяки опрацюванню значного масиву інформації аналітичних центрів і громадських організацій з застосуванням бальної оцінки розраховано індекси адаптивності та інклюзивності міської інфраструктури. Запропоновано і апробовано авторську методику дослідження конфліктогенності міського розвитку на рівні великих міст України. Уточнено поняття «збалансований (сталий) міський розвиток». Обґрунтовано напрями збалансованого (сталого) розвитку великих міст України з врахуванням конфліктогенності їхнього розвитку та імплементації «Цілей сталого розвитку 2030», зокрема в міській політиці України.

Ключові слова: місто, складна територіальна система, міський розвиток, конфлікт, конфліктність, конфліктогенність, збалансованість.

АННОТАЦИЯ

Мозговой А.А. Конфликтогенность и сбалансированность городского развития в Украине. – Рукопись.

Диссертация на соискание ученой степени доктора географических наук по специальности 11.00.02 – экономическая и социальная география. – Институт географии НАН Украины. Киев, 2018.

В диссертации разработана методология общественно-географического исследования конфликтогенности городского развития. В частности предложены научные подходы и принципы исследования конфликта как разновидности взаимосвязи территориальных систем. С позиций взаимодействия территориальных систем определено содержание таких понятий: «конфликт», «конфликтоген», «конфликтная ситуация» и «конфликтность». Прослежена роль конфликтов как предпосылки развития общественно-территориальных систем, определены деструктивные и конструктивные функции конфликта в общественно-территориальных системах.

В работе город охарактеризован как сложная открытая общественно-территориальная система и средоточие конфликтного взаимодействия в геопространстве. Обоснованно видовую структуру развития города как сложной открытой общественно-территориальной системы. В частности выделено территориальный, демографический, функциональный и социально-экономическое виды городского развития. Осуществлен анализ противоречий городского развития в Украине с общественно-географических позиций. Углублены существующие подходы по систематике городских конфликтов и разработки в области структуры и динамики городских конфликтов. С общественно-географических позиций обосновано понятие «конфликтогенность городского развития».

Разработан комплекс индексов, характеризующих конфликтогенность городского развития. Предложена и апробирована авторская методика исследования конфликтогенности городского развития на уровне крупных городов Украины. Уточнено понятие «сбалансированное (устойчивое) городское развитие». Обоснованы основные направления сбалансированного (устойчивого) развития крупных городов Украины с учетом конфликтогенности их развития и реализации «Целей устойчивого развития 2030», в частности в городской политике Украины.

Ключевые слова: город, сложная территориальная система, городское развитие, конфликт, конфликтность, конфликтогенность, сбалансированность.

SUMMARY

Artem Mozghoyi. Risk of conflicts and sustainability of urban development in Ukraine. – Manuscript.

Thesis for obtaining the scientific degree of the Doctor of Geographic Sciences in specialty 11.00.02 – Economical and Social Geography. – Institute of Geography of National Academy of Sciences of Ukraine, Kyiv, 2018.

The thesis is dedicated to the geographical study of conflicts in urban space of Ukrainian cities. The thesis summarizes the main approaches to urban conflicts. In this thesis, a city is considered as a complex territorial system. An urban system is a set of interacting subsystems or their elements.

Modern science defines cities as sets of elements or components tied together by sets of interactions. The interaction of spatial structures, land use activities, economic and functional linkages between different actors manifested in traffic. The key idea is feedback, which is the dynamic that holds an urban system together. The main feature of the city as a system is the development of all elements.

Cities have always been arenas of social, economical and cultural contradictions. As places of political, class, ethnical, and a myriad of variations of differences, one of the major roles they are predestined to play is that of a powerful integrator. At the same time, cities are, as it were, the ideal setting for conflicts.

The rivalry for control over urban space and resources between different kinds (territorial, demographic, functional and socio-economic) of urban development is an ambivalent mode of socialization, the one that has systematic profound effect on the inhabitants' lives. The groups of different interests produce exclusive spatial ties and then, in turn, use the boundaries they have created to define themselves. In this way, research of spatial development of cities and urban politics presents two sides of one coin. These manifold lines of contradictions and potential conflict run up against institutions designed to guarantee urban security. However, the effects are engendered by attempts to reconcile contradictions and the promise of security they imply, for they themselves are based on spatial politics and thus encourage the creation of new boundaries and renewed contradictions.

It is proven by the examples of the big cities of Ukraine using of content and event-analysis in the geographic studies of conflict of urban space. In the process of studying urban conflicts we also demarcated such concepts as «conflict situation», «frequency of conflicts» and «risk of conflicts» and made a conclusion that conflicts are a prerequisite for urban development.

There is no direct correlation between the size of a city's population and the intensity of the conflict interaction in it. However, the frequency of conflicts is much higher in the cities with a population of over a million inhabitants than it is in the other groups of large cities. Also, if we zoning metropolitan areas according the frequency of conflicts, we can identify the following areas: high conflict environment – downtown and suburban areas of large cities; moderate conflict environment – middle districts and peripheral areas of cities.

The problem of sustainable development of Ukrainian cities and urbanized territories is not finding new resources, but managing the existing resources in an innovative and environmental friendly way. Ukrainian hierarchy of urban settlements is not perfect both at structural and functional level. It does not respond to urbanization challenges. The current stage of urbanization in Ukraine is characterized by: rapid, unregulated and uncontrolled spreading of urban lifestyle; growth of urban environment out of administrative and city borders; expansion of urban infrastructure toward the countryside; functional reshaping of suburban areas. It leads to the creation of such special forms of territorial organization, as urbanized territories. It should be noted that being centers of innovation, cities and urbanized territories have development potential for the promotion of resource-saving urban policy – an important element of the national strategy for sustainable economic, social and environmental development.

Therefore, social, economical and environmental relations in cities are always antagonistic, but the question is how to transform this into a generative civic engagement rather than a conflict. Simply suppressing conflict can be counterproductive in the medium and long term. It is at this point that we need much better ways of showing how such models can be used in practice. To an extent, this implies that we need to link these models of generative social progress to their wider context of use and application. This has always been a challenge for the application of complexity theory to human and social systems, and it will remain the cutting edge of this field whose rationale is the prediction and design of more efficient and sustainable cities.

Key words: city, complex territorial system, urban development, urban conflict, frequency of conflicts, risk of conflicts, sustainability.